

M N E M O S I N A

Recull nacional i internacional de notícies, opinions i programes sobre **memòria col·lectiva**

Nº 316

17.03.2023

INFORMACIONES

En el recinto de la prisión Modelo se celebra por primera vez un congreso internacional sobre los refugios antiaéreos, coincidiendo con los 85 años de los bombardeos de la Guerra Civil en Barcelona.

Això sí, amb un límit de 50 monedes en un únic pagament, Al recinte de la presó Model es fa per primera vegada un congrés internacional sobre els refugis antiaeris coincidint amb els 85 anys dels grans bombardejos de la Guerra Civil a Barcelona, El seu objectiu és compartir experiències amb altres ciutats, sobre la manera d'explicar el passat no com a nostàlgia, sinó girant la mirada cap el futur i convertint la recerca històrica en consciència ciutadana. Un dels grans reptes és, doncs, mantenir viva la memòria d'aquests espais, A la ciutat de Barcelona, es calcula que se'n van construir prop de 2.000 durant la Guerra Civil, N'hi ha molts en finques privades o en mal estat de conservació i, per tant, són de difícil accés, L'Ajuntament en gestiona dos on es fan visites de manera regular; el de la plaça del Diamant, a Gràcia, i l'anomenat Refugi 307, al Poble-sec. A partir d'aquest any, també se'n podran visitar dos més; el de la Sagrera i el de la plaça de la Revolució, a Gràcia, on s'hi accedeix per un indret insòlit, La construcció d'un aparcament l'any 94 a la plaça de la Revolució, a Gràcia, va posar al descobert un gran refugi antiaeri de la Guerra Civil. Construït a 12 metres de profunditat i amb capacitat per a unes 400 persones, encara hi havia 4 galeries que es podien recórrer i veure-hi elements intactes, Avui, només en queda una petita part, a la qual s'accedeix per la quarta planta del pàrquing, Era un dels refugis més potents que he vist mai, Quan ens en vam adonar l'any 94, ja no hi va haver temps de reacció per demanar que no inutilitzessin les restes que quedaven, que les deixessin per fer coses en un futur, Aquest moment ha arribat gairebé 30 anys després, L'Ajuntament està treballant-hi per fer-lo visitable, Encara s'hi poden veure parts de l'enllumenat, inscripcions, restes de les conduccions d'aigua a la infermeria i l'armari de la farmaciola, les úniques dependències que es conserven. Per això els plafons explicatius incidiran en l'aspecte sanitari, La neteja de l'espai vol destacar aquests elements amb una intervenció mínima, Només un mirall per donar idea que el túnel continuava i traspassem tota la museografia a la paret de l'aparcament, Intentem conservar aquest ambient d'austeritat, de dramatismes, que ens provoca a tots només el fet d'imaginar-nos com deuria ser passar-se unes hores aquí, Les visites guiades aniran a càrrec del Taller d'Història de Gràcia, entitat que ja gestiona el refugi de la plaça del Diamant, Aquest és un refugi i més petit, És molt interessant per gent estudiosa, es poden fer visites per festa major obertes a la ciutadania... Per donar a conèixer altres refugis, l'Ajuntament n'ha digitalitzat alguns, com aquest del carrer València, Es poden recórrer en 3 dimensions entrant a la web del Servei d'Arqueologia de Barcelona, on hi ha documentats tots els refugis coneguts de la ciutat,

El record dels bombardejos i els refugis arriba a la Model

El refugi de la plaça Tetuan, en una imatge d'arxiu. Foto: Línia Eixample

Els dies 16, 17 i 18 de març de 1938, durant la Guerra Civil Espanyola, Barcelona va patir uns greus bombardejos. Ara que en fa 85 anys, la Regidoria de Memòria Democràtica ha volgut recordar que Barcelona va ser "la primera ciutat del món bombardejada sistemàticament des de l'aire" i commemorar la trista efemèride impulsant les jornades *Refugis. Ciutadania, memòria i subsol a Europa*, que tindran lloc dijous i divendres, 16 i 17 de març, a la Model.

Al llarg d'aquests dos dies, hi haurà diverses taules rodones i ponències d'historiadors, arqueòlegs, artistes, arquitectes i representants de la societat civil. Tots ells posaran en comú coneixements i experiències al voltant dels refugis que van protegir la ciutadania de les bombes.

L'activitat s'emmarca en l'exposició *1322. Refugis antiaeris de Barcelona*, creada per la fotògrafa i periodista Ana Sánchez de la mà de l'historiador Xavier Domènech, que s'inaugurarà a finals de mes també a la Model.

<https://liniaxarxa.cat/liniaeixample/noticies/record-bombardejos-i-refugis-arriba-model/>

15 Marzo, 2023

Barcelona reflexiona sobre què cal fer amb les estructures subterrànies que van protegir la població durant la Guerra Civil en unes jornades internacionals i una exposició fotogràfica

El futur dels refugis

JESÚS SANCHO
 Barcelona

La Barcelona subterrània amaga un dels episodis més dolorosos de la ciutat. A pocs metres de profunditat encara es conversen nombrosos refugis antiaeris que van salvar milers de vides dels bombardejos de l'Aviació Legionària italiana durant la Guerra Civil. Alguns d'aquests espais són accessibles avui dia i estan amagats en llocs insospitats. Poques persones es podrien imaginar que darrere d'una porta minúscula, a la cuina de l'escola Pia de Sarrià, mentre es tallen verdures i es fregeixen patates, s'hi amaga un antic refugi. Es tracta del número 924 i va formar part de l'Escola Popular de la Guerra, quan es va instal·lar a partir de l'agost del 1936 en aquest emplaçament per iniciativa de la Generalitat i on es van formar prop de dos mil oficials.

“Era un intent de les forces republicanes de visualitzar que no seria una guerra curta, i provaven d'abastir el front d'Aragó. Aquesta escola acabarà servint de model per a altres futures escoles de l'Exèrcit Republicà Popular”, explica l'historiador Xavier Domènech. Ell i la periodista i fotògrafa Ana Sánchez són els comissaris d'unes jornades que se celebren dijous i divendres a l'antiga presó Model de l'Eixample en què reflexionaran sobre aquest patrimoni que hi ha sota terra a la ciutat i en què es compartiran experiències d'altres ciutats europees, com ara Londres, Berlín i París.

Darrera d'aquest treball hi ha dos anys intensos de rastrejar refugis, sol·licitar permisos i programar visites a partir d'un cens del 1938 en què se'n van comptabilitzar més de 1.300; tot i que els experts consideren que són molts més i que la xifra podria arribar als 2.000 a Barcelona. N'hi ha que es mantenen com si s'hagués congelat el temps fa vuit dècades,

ANA SÁNCHEZ

Un dels túnels del refugi del passatge Simó segellat amb formigó

PAU VENTED/SHOOTING

Xavier Domènech i Ana Sánchez al refugi de l'Escola Pia de Sarrià

alts, i han investigat uns 400 espais. Aquest material també es veurà en una exposició amb una mirada artística i fotografies de gran format a la Model a partir del 30 de març fins al 31 de juliol. Una mostra que tindrà una versió en llibre.

“Amb aquestes accions també ens preguntem sobre l'objecte refugi actualment. S'ha de continuar treballant en l'estudi i la difusió d'aquests vestigis patrimonials tal com hem fet des de fa dècades, però ara ens preguntem de quina manera hem de treballar-hi, què n'hem de fer i com els expliquem”, afirma Jordi Rabassa, el regidor de Memòria Democràtica, àrea encarregada d'organitzar les jornades amb l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB) i l'observatori Europeu de Memòries de la Fundació Solidaritat UB. Una altra qüestió que planteja Rabassa és “si volem una senyalística

Una nova investigació permet documentar 400 espais i fotografiar-ne una quarantena

específica en l'espai públic per tenir-los indicats”.

Domènech destaca que enmig de la barbàrie de la guerra es va crear una capacitat de resposta ràpida i extraordinària de la població en època de màxima dificultat. “La construcció de refugis va suposar un esforç col·lectiu col·ossal que, en gran part, va ser un mirall de la societat catalana de l'època i, en el cas barceloní, amb un teixit social molt dens i uns valors de tall republicà molt potents”, apunta.

Després del conflicte bèl·lic, alguns d'aquests llocs van tenir moltes vides. Per exemple, el refugi visitable número 307 del carrer Nou de la Rambla va servir per conrear-hi xampinyons i d'altres van ser el sostre de famílies sense recursos durant les primeres onades de migrants als anys cinquanta i seixanta. A Londres alguns s'han reutilitzat com a horts i a Berlín hi ha búnquers nazis reconverints en galeries d'art. Ara, aquests espais reivindiquen el seu valor patrimonial. I per què no els donem una nova vida?●

► 11 Marzo, 2023

Un grup de cases barates salvat del picot es reconverteix en un museu sobre l'habitatge dels barris populars de la Barcelona del segle XX que posa en relleu la memòria dels seus veïns

La ciutat des del Bon Pastor

ÓSCAR MUÑOZ
 Barcelona

Cristóbal Baños va néixer fa 71 anys en una casa barata del Bon Pastor, la mateixa que ha estat la seva llar fins ara. En els seus 36 metres quadrats, que van créixer una mica restant espai dels dotze del pati, en algun moment s'hi van arribar a allotjar onze persones de la seva família. Ell està en procés de trasllat a un dels pisos moderns en què reallotgen els residents d'aquests habitatges construïts el 1929. Fotos seves i del seu pare poden veure's al recinte museístic que s'inaugura avui a l'illa que s'ha salvat del picot i que, entre altres espais, recrea quatre d'aquestes cases senzilles, tal com van ser fins a la dècada dels cinquanta, entre els seixanta i els setanta, fins als noranta i, finalment, fins a començaments del segle XXI.

"M'identifico amb les quatre

MIQUEL GONZÁLEZ / SHOOTING

A l'esquerra, l'illa museïtzada; a la dreta, una altra que es mantindrà; els seus usos s'estan definint

MIQUEL GONZÁLEZ / SHOOTING

Interior d'una de les cases recreades

cases perquè he passat per totes aquestes èpoques i he vist com canviava la nostra", va comentar Cristóbal ahir, després de la presentació del complex, satisfet que les vivències de gent com ell es plasmin en un equipament d'aquest tipus i puguin explicar-se al conjunt de barcelonins.

Aquesta illa, que al seu dia va acollir 16 cases barates –al barri

n'hi va arribar a haver 784–, reneix com a espai dedicat a explicar els habitatges on han viscut les classes populars de la capital catalana al llarg del segle XX, integrat al Museu d'Història de Barcelona (Muhba). L'equipament té, a més de les quatre cases, una sala d'actes, arxiu i una àmplia àrea d'exposició, que s'estrena amb dues mostres: *Viure a les*

El Muhba, museu de la ciutadania

■ L'espai de les cases barates de Bon Pastor, dedicat a l'"habitar", és un dels que formen la xarxa del Muhba que, sota un enfocament de participació ciutadana, busca promoure el coneixement històric de la ciutat a partir d'espais patrimonials –16 en total– repartits per diferents districtes. El més conegut és el de Ciutat Vella, principalment dedicat a les èpoques romana i medieval. Però n'hi ha d'altres, com ara la Casa de l'Aigua, a Nou Barris, sobre el "proveir"; el d'Oliva Artés (Sant Martí), a l'"urbanitzar", o el que es construeix a la Fabra i Coats (Sant Andreu), que s'ocuparà del "produir".

cases barates. Bon Pastor, 1929-2010 i Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010. La restauració del conjunt i la seva museïtzació ha suposat una inversió de 2.650.000 euros (2.500.000 aportats pel Pla de Barris de l'Ajuntament i 150.000 posats pel districte de Sant Andreu).

"La història no és només la de les classes benestants o del poder,

El centre, que s'estrena avui, recrea quatre habitatges d'èpoques diferents i obre dues exposicions

també ho és la de les subalternes i populars", va subratllar el tinent d'alcalde de Cultura, Jordi Martí. "La ciutat –va prosseguir– és totes aquestes capes superposades". El regidor va posar en relleu la "necessitat de generar espais de memòria en què, a més del rigor que posen els experts, es disposi de la implicació de la ciutadania". "Barcelona ja té el seu museu

de l'habitatge, no n'hi ha cap com aquest al sud d'Europa", va manifestar, eufòric, Joan Roca, director del Muhba, que, seguint el fil obert per Martí, va destacar que amb aquest equipament "s'explica la vida de les majories, la ciutat es mira de la perifèria al centre" perquè, va preguntar, "no tots vivim a Ciutat Vella o a l'Eixample, oi?" Abans de posar-se en marxa, va assegurar, el projecte ha captat l'atenció d'experts de molts països, fins i tot dels EUA. Les raons, des del seu punt de vista, són moltes. Perquè no és una recreació descontextualitzada sinó posada al seu lloc, perquè ha aconseguit una amplíssima participació i complicitat ciutadana, perquè des de la seva senzillesa és capaç de generar un discurs ampli amb què moltes persones poden veure's reconegudes o interessades.

Tot i que les obres s'han fet amb rapidesa, en poc més d'un any, el procés que va permetre salvar aquesta illa –recentment s'ha afegit la del costat, de les mateixes dimensions, amb uns usos futurs que encara s'estan definint– ha estat llarg. Salvador Angosto, que va ser el primer president de l'associació de veïns, el 1974, va recordar com la preservació d'aquests habitatges reconvertits en equipament va ser una idea que va sorgir de la gent del Bon Pastor, que al llarg dels anys ha anat conservant objectes, fotos, documents, mobiliari... Aquesta tasca s'ha fet amb suport de la Universitat de Barcelona, del Centre d'Estudis Ignasi Iglesias i, finalment, del Muhba. Han estat moltes les persones que han aportat el seu granet de sorra. Un veí aficionat a les maquetes, Alberto Rubio, en va arribar a fer una, que s'hi exhibeix, amb la primera idea del museu.

La feina de recopilació i recuperació ha estat extraordinària. Pel camí, per exemple, s'han descobert magnífics fotògrafs entre els veïns que, sense haver-s'ho proposat, han documentat la vida quotidiana del Bon Pastor durant gairebé un segle. I els professionals que han museïtzat aquest espai han estat extremadament curiosos perquè tot sigui real. Salvant les distàncies històriques, Joan Roca no va dubtar a comparar-ho amb Pompeia.

L'obertura d'aquest centre té per Salvador Angosto un valor equiparable al valor que va tenir l'arribada del metro al barri, el 2010. "El Bon Pastor forma part de la perifèria que volia ser ciutat –va manifestar aquest activista veïnal veterà– i ara no només hi hem entrat, som ciutat!"

11 Marzo, 2023

PATRIMONI

El Museu de l'Habitatge, al Bon Pastor

Carles Sabaté

BARCELONA

El Museu d'Història de Barcelona aprofita el seu 80è aniversari per inaugurar enguany una nova etapa com a Museu de la Ciutadania. Descentralitza vuit seus, una al Bon Pastor, que es configurarà com a museu de l'habitatge. Més que subseus, l'Ajuntament planteja un canvi en la manera d'acostar-se als protagonistes de

la història i a aquells que l'han viscuda. S'han renovat els espais Barcino, el Palau Major, Santa Caterina, la Fabra i Coats, la Casa de l'Aigua i el Turó de la Rovira. S'hi faran un seguit d'exposicions estratègiques per repensar la ciutat, com són les referides a l'aigua i el medi ambient, a l'habitatge i els barris, a l'ampli món del treball, a la mobilitat. A l'espai Padellàs del Bon Pastor, s'inauguren les exposicions *Bar-*

celona Flashback, una síntesi històrica i Domènec i Montaner urbanista, en el marc de l'Any Domènec. Entre les exposicions temporals també hi ha la mostres *Rubió i Tudurí i Collserola a la seu de Vil·la Joana; el MUHBA 80 anys, història del museu d'història, la Moure Barcelona* al mateix centre Padellàs i una sobre com dissenyaria Idefons Cerdà al segle XXI, al Saló del Tinell. ■

16 de març de 2023 15:26 h

HOMENAJE ILUSTRADORA

Descubren la placa en recuerdo de Pepita Pradell, pionera de la animación

Barcelona, 16 mar (EFE).- Una placa en la fachada de la finca del distrito barcelonés de Gràcia en la que vivió y creó durante medio siglo, recuerda desde hoy a la ilustradora y pintora Pepita Pradell Terrade, pionera del cine de animación en Europa.

Pepita Pardell Terrade (Barcelona, 1928-2019) formó parte del equipo de "Garbancito" de la Mancha (1944), el primer largometraje de animación en España y primera película de dibujos animados en color de Europa, y en el de "Despertaferro" (1990), el primer largometraje de animación en catalán.

Como autora, destaca el diseño y la animación del cortometraje La doncella guerrera (1975) También trabajó en producciones internacionales como "El león", "La Bruja y el Armario" (1979), "Yogi's Space Race" (1978) o "The Charlie Brown and Snoopy Show" (1983) y en series de televisión, entre las que destaca "Mofli, el último Koala" (1986).

Como ilustradora, de 1951 hasta 1962 hizo cómics de temática romántica para la Ediciones Toray. En vida, recibió diversos premios y reconocimientos, entre los que destaca la Creu de Sant Jordi por la singularidad de su trabajo en el mundo de la animación.

La alcaldesa de Barcelona, Ada Colau y el concejal de Gràcia, Eloi Badia han asistido junto a familiares y amigos al descubrimiento de la placa de recuerdo, ubicada en la fachada del número 47 de la calle Rabassa, en el barrio de El Coll. EFE

Colau elimina el requisito de empadronamiento para reclamar ser víctima del tardofranquismo

El Ayuntamiento modifica el Reglamento de reconocimiento sin incluir una mención a las víctimas de ETA, el Grapo y Terra Lliure

La modificación del Reglamento de reconocimiento a las personas represaliadas por el tardofranquismo del Ayuntamiento de Barcelona incluye la eliminación de la necesidad de estar empadronado en la ciudad para la aceptación de la solicitud. Además, la reforma mantiene la fecha del 31 de diciembre de 1978 como día límite temporal del tardofranquismo y no incluye una mención específica a las entidades que engloban a víctimas de ETA, el Grapo o Terra Lliure.

Este martes ha concluido el plazo de exposición pública de la modificación reglamentaria que propuso, el pasado 17 de enero, la Comisión de Derechos Sociales, Cultura y Deportes del Ayuntamiento de Barcelona. La intención del equipo de gobierno es ajustar el texto una vez se aprobó, en 2019, y se ha detectado que algunas personas que sufrieron represión durante el tardofranquismo quedaban fuera del ámbito del Reglamento.

Para superar este inconveniente, el Consistorio de Ada Colau quiere retirar el requisito de empadronamiento para los solicitantes, en el momento de pedir el reconocimiento, ampliar los supuestos, y abrir la posibilidad de que las personas que ya hayan fallecido por causas ajenas a la represión puedan ser también reconocidas a través de la solicitud que hagan sus familiares.

Periodo polémico

En cualquier caso, la reforma no incluye modificar el periodo que el Ayuntamiento considera que engloba al tardofranquismo: del 1 de enero de 1960 al 31 de diciembre de 1978. Una fecha final que pone en duda la misma Transición democrática, que habría arrancado -según la tesis comúnmente aceptada por la historiografía- con la muerte del dictador Francisco Franco y finalizado con la aprobación de la Constitución, en 1978.

De la misma manera, la propuesta no incluye incluir entre las entidades afectadas y de reconocido servicio para la búsqueda de la Justicia y la verdad en favor de las víctimas a los que sufrieron atentados o violencia de grupos terroristas como ETA, el Grapo y Terra Lliure, que actuaron en la etapa final del franquismo, y durante parte de la democracia.

13 Marzo, 2023

Una antiga infraestructura hidràulica del segle XIX entre Barcelona i Montcada i Reixac es rehabilitarà i s'adequarà per al pas dels veïns entre les dues ciutats després d'anys de reivindicació.

Un aqüeducte que supera fronteres

MANE ESPINOSA

L'aqüeducte que uneix Barcelona amb Montcada i Reixac, amb el barri de Can Cuiàs de fons

JESÚS SANCHO
 Barcelona

A cavall entre els municipis de Barcelona i Montcada i Reixac, un antic aqüeducte servirà per teixir ponts entre els barris de Can Cuiàs i Ciutat Meridiana. Es tracta d'una històrica reivindicació dels veïns que salven les actuals fronteres municipals com poden. Per anar d'un costat a un altre a comprar, al metge, els nens a l'escola o a les instal·lacions esportives han de fer una volta de més de mig quilòmetre per desnivells pronunciats. Una altra opció és agafar el metro o el bus. L'altra alternativa, i no menys freqüent, consisteix a fer dreuera descendent per un barranc a través d'un camí de passada, un punt que és perillós quan plou perquè és un terreny propens a relliscades. Des de fa molts anys, el veïnat reclama a les administracions que habilitin en aquesta infraestructura una passarel·la per als vianants. Una demanda que sembla que

és més a prop després de reiterats retards. Fa poc, els tècnics de l'Ajuntament de Barcelona van fer uns sondatges per conèixer els elements constructius de l'aqüeducte per poder redactar el projecte executiu de rehabilitació integral i fer-lo transitable. S'han valorat diferents opcions i la definitiva passa per col·locar una estructura sobre el mateix monument. La previsió és que el projecte s'acabi abans de l'estiu i

les obres es facin al següent mandat, informen fonts municipals.

El 2015, la insistència veïnal va permetre que la proposta s'inclogués en el pla d'actuació del districte de Nou Barris, tot i que finalment no va prosperar. En el marc del pacte del govern municipal de comuns i socialistes amb ERC el 2011 per invertir en projectes de proximitat als districtes, es va habilitar una

partida de 40.000 euros per redactar el projecte.

Els veïns veuen de bon ull la mesura, tot i que es mostren escèptics. "Fins que no va arribar el metro a Can Cuiàs no m'ho vaig creure. Doncs el mateix amb la passarel·la de l'aqüeducte, i més ara que venen eleccions!", comenta una veïna que viu des de fa més de tres dècades a Can Cuiàs. "El veïnat està cada vegada més envellit i cal millo-

MANE ESPINOSA

A l'altre costat del monument, els pisos de Ciutat Meridiana

Una passarel·la farà que el monument sigui transitable entre Ciutat Meridiana i Can Cuiàs

rar la connectivitat en tot el que sigui possible", assegura José Muñoz, de 75 anys i resident de Ciutat Meridiana. "Per aquí veus moltes persones grans amb el carretó d'anar a comprar que van des de Ciutat Meridiana fins al centre comercial de Can Cuiàs", afegeix la seva dona, la Pilar.

A més de facilitar la mobilitat dels residents entre totes dues ciutats, la iniciativa pretén preservar aquest patrimoni que data del segle XIX. "És un element patrimonial que dona personalitat, memòria històrica i cal conservar. També és molt positiu aprofitar-lo com a passarel·la per unir els dos barris. Volem que la fronteres no ens separin i facin de frontisses", destaca el president de l'àrea territorial de l'Ajuntament de Montcada i Reixac, Jordi Sánchez. El regidor recorda que en el marc del Consorci del Besòs s'han impulsat altres projectes de connexió entre els dos municipis, com ara la construcció del camí Oristà. Els dos Consistoris també han demanat a l'Àrea Metropolitana de Barcelona que es faci càrrec de la gestió i del manteniment del mirador de les Cultures, situat a la muntanyeta de Can Sant Joan, perquè es converteixi en un parc metropolitana.

En algunes parts de l'aqüeducte hi ha humitats per filtracions i les males herbes han arrelat puntualment per falta de manteniment. Els grafitis també s'han apoderat de diferents zones d'aquest monument. L'edificació forma part d'una obra major, ja que l'aqüeducte del Vallès és una instal·lació que transportava aigua a la ciutat després que el Rec Comtal fos insuficient per proveir una urbs en expansió. La canalització tenia una longitud d'uns 18 quilòmetres i conduïa més de 1.700 quilòmetres cúbics d'aigua procedent dels rius Sec i Ripoll i de la riera de Caldes. Les obres es van posar en marxa el 1825, segons el projecte de l'arquitecte municipal Josep Mas Vila, que es va encarregar de fer la façana neoclàssica de l'Ajuntament de Barcelona, tal com recull un inventari del servei de patrimoni arquitectònic local de la Diputació de Barcelona. La infraestructura hidràulica va mantenir la seva funció fins a la segona meitat del segle XX, quan es va veure desbordada per les necessitats de l'augment de la població, i per això es va començar la canalització del riu Ter. L'antic aqüeducte es manté en espera d'una nova vida. ●

16 març 2023

Un mural per explicar el barri del Besòs i el Maresme

La rambla de Prim té una nova obra d'art al carrer. Es tracta d'un mural de 25 metres que explica la història del barri del Besòs i el Maresme a través de milers de fotografies antigues i actuals del veïnat. L'obra es troba a la placeta situada entre el Menjador Solidari Gregal i l'Associació de Veïns i Veïnes El Besòs.

La imatge central és de la rambla d'inicis dels anys 60 amb el Maresme a la dreta i el Besòs a l'esquerra. 3.000 fotografies formen el mural on 600 són retrats actuals del veïnat.

Així doncs, l'obra d'art explica la rambla de Prim com a pont d'unió entre el Besòs i el Maresme, el paper de les dones en la transformació del barri o les reivindicacions veïnals, entre altres temes que s'han tractat.

Faristol reivindicatiu

D'altra banda, la rambla de Prim també té des de fa poc un altre record històric, un faristol que homenatja les dones del Besòs i el Maresme que van lluitar a finals dels 70 per unes millors condicions dels habitatges del barri.

<https://liniatarxa.cat/liniasantmarti/noticies/un-mural-per-explicar-el-barri-del-besos-i-el-maresme/>

► 12 Marzo, 2023

URBANISME

Un solar del Paral·lel amb Borrell condicionat transitòriament com a zona verda va ser testimoni fa 96 anys d'una gesta caiguda en l'oblit.

Neixen els jardins Talia, on un home va ballar 10 dies

CARLES COLS
 Barcelona

Al número 100 del Paral·lel, o sigui, vorera de l'Eixample, cantonada amb el carrer de Borrell, una festa amb notes de *music hall* va servir ahir per inaugurar uns nous jardins que venen al món amb una esperança de vida incerta (algun dia s'hi aixecaran pisos socials i equipaments municipals) i els quals, fins que els arribi la seva hora, han batejat amb el nom del teatre de *variétés* que allà s'alçava, el Talia. No és mal nom. En aquell solar hi va haver diversos teatres des del 1901 (Delicias, Lírico, Trianon-Alham-

bra, Music Hall As), però la fama la va aconseguir a partir del 1924, quan va passar a dir-se com una de les muses de l'Antiguitat. Allà es van programar espectacles molt atrevits, com la versió incruenta de *Danzad, danzad, malditos*. Va ser conegut més endavant, des de mitjans dels anys 50, després d'una demolició, reconstrucció i canvi en la propietat, com a Teatre Paco Martínez Soria, un nom afortunadament descartat per als jardins. Sobretot si es té en compte el que aquell actor aragonès deia, que la ciutat no era per a ell. Per als veïns mai va deixar de ser el Talia. Els jardins es van estrenar amb un escenari d'obra, uns horts i una figura

Ferran Nadeu

Festa d'inauguració dels jardins Talia, al número 100 del Paral·lel, ahir.

que ha sigut conservada després d'una delicada operació de cirurgia botànica. Queda pendent d'instalar-hi una zona de joc infantil.

El Talia va tancar ja fa 36 anys, el 1987, i des d'aleshores, amb un incendi pel mig, es va convertir en un fantasma urbanístic; un solar

sense solució, on el 2019 fins i tot s'hi van aixecar barraques, fins que el 2022 l'ajuntament va comprar aquests 785 metres quadrats que ocupa, per tal d'edificar-hi un bloc de vivendes dotacionals de planta baixa i sis pisos, a més d'equipaments. No hi ha data per a

l'inici d'aquestes obres, per això provisionalment s'ha enjardinat el solar; una decisió intel·ligent, no fos cas que passés allà el que va passar a la plaça de Sanllehy, que a l'espera que prosseguissin les obres del metro de la línia L9 els veïns van conviure sis anys al voltant d'una horrorosa trinxera.

240 hores consecutives

El Talia, per entrar ja en el que anunciem al títol, era un teatre de platea i dos pisos, amb la seva entrançable forma de ferradura. A cada dècada va tenir les seves estrelles, però per raons òbvies, el que sempre es remarca quan se n'escriu la biografia és que allà va sorprendre els barcelonins Charles Nicolás, un ballari de resistència que va arribar a la ciutat entre grans titulars. Formidable, jincreïble! El campió dels campions. Mr. Charles Nicolas ballarà al Teatre Talia 10 dies i 10 nits, 240 hores consecutives.

Els balls de resistència van arribar a Barcelona el 1924. Aquell 15 de novembre en una carpa darrere l'Apolo, es van prometre 2.000 pessetes a les parelles que resistissin 24 hores al so de la música. Se n'hi van apuntar 13 i, quan es va complir el temps, només en quedaven dretes dues, segons va acreditar la premsa, «en un estat lamentable». ■

Medalla d'Honor de Barcelona a Benito Maín

El 21 de febrer tenia lloc el plenari del districte Sants-Montjuïc, en el qual, entre els diversos temes i punts que es van tractar, s'hi trobava la proposta de concessió de dues medalles d'honor de Barcelona. Una d'elles era a l'Associació Cívica La Nau, entitat que guarda una relació històrica d'ajuda i compromís amb el barri de Sants. L'altra, a Benito Maín, escultor nascut a Guadalajara, que és veí de la Marina des de ben jove, a qui es proposa per la seva trajectòria artística i la seva vinculació i implicació amb el barri i les seves activitats culturals.

Ambdós candidats van ser aprovats amb acord unànim de tots els grups municipals.

Les obres d'en Benito, a més a més,

ja formen part del conjunt, de l'arquitectura i de l'imaginari col·lectiu de la Marina i del districte en general. Tal com va esmentar Marc Serra, en són exemple el monument commemoratiu a pescadors i treballadors de les fàbriques de la plaça del Moviment Obrer, l'estàtua a mida real del Quixot que es troba a la Biblioteca Francesc Candel o els guardons dels premis Francesc Candel, també creació del manyà.

A més a més, des de l'Associació de Mitjans de Comunicació Local (AMCL) ja es reconeixia l'any passat a Benito Maín per tota una vida dedi-

cada a l'art i també per la seva relació amb la Marina, que l'han convertit, a còpia d'esforç i treball, en un dels símbols artístics més reconeixibles, ara no només del barri, sinó de la ciutat. ■

P.L.

Una mirada al pasado y el presente de las luchas obreras y sociales del barrio

Rafael Ochoa

Plaça del moviment Obrer.

Tomás Martínez es un luchador y vecino nuestro, de toda la vida, que ha dedicado su vida tanto a la lucha obrera como a la social. Es miembro de Memorial Democràtic dels Treballadors de Seat y participa en el Cosell de Barri junto con otras entidades para mejorar el barrio. Le agradezco mucho su tiempo y esto es lo que nos ha narrado.

¿Desde cuándo sentiste la inquietud interior por defender los derechos de la sociedad, Tomás?

De muy joven, con 15 ó 16 años. Mi hermano Tino fue un referente para mí. Estudiaba en la universidad y comenzó a participar en partidos políticos ilegales al final dejó sus estudios; como tantos otros, para colaborar en la construcción de la democracia con el Partido del Trabajo (PTE). Empezamos en movimientos vecinales y participamos en muchas huelgas de las industrias que había instaladas en el barrio, como Metalco, Seat, Nissan, etc. También estuve en las Vocalías de Jóvenes cuando se consolidan las asociaciones de vecinos en España, allá por el 74.

La lucha obrera y vecinal en el barrio, ¿cómo ha sido?

Apoyé y participé en los movimientos vecinales como el del parque Can Farrero, la eliminación de las vías del tren de la potasa, el metro y la ampliación aún pendiente de la L2, la Báscula, el CAP Dr. Carles Ribas, Can Sabaté, Can Farrero... Dimos soporte también a las duras huelgas de Valeo, Pegaso (Barreiros), Seat, Motor Ibérica (Nissan), Miniwatt y Philips, Hispano química, gasolineras, taxis, etc.

¿Qué hay de las antiguas luchas?

Se desarrollaron en Can Barret (Industrias mecánicas), situada en lo que hoy es el parque de Can Sabaté, Sangrà (al lado), las industrias de Indianas instaladas en el Prat Vermell, Can Farrero, La

Bòbila, Can Teixia, La Capa, Pentavin, La Riviere, etc. Fueron empresas en las que en algún momento sus obreros lucharon por defender derechos como las 40 ho-

ras, el derecho a reunión, a la huelga, al bocadillo, al sábado festivo, etc...

Quiero hacer especial mención a las mujeres luchadoras, que durante la guerra ocuparon puestos de trabajo de hombres en las fábricas, porque estos estaban en el frente. También a las luchadoras y luchadores anarquistas, cenetistas, comunistas, republicanos y socialistas de las Casas Baratas, que dieron su vida en la guerra Civil o su destierro. El gran libro *Rastros de rostros en un prado rojo (y negro)*, de Pere López Sánchez, explica parte de esa lucha.

¿Qué avances ha habido en las luchas sociales y laborales?

Las luchas sociales y laborales han servido para mejorar nuestras condiciones de vida. Antes, los migrantes no tenían trabajo, ni vivienda y se metían en chabolas. Luego caminaban mucho para ir a trabajar, hoy día se ha conseguido medios de transporte, las 40 horas, la ropa y equipamiento laboral, derecho a sindicatos, asociaciones, manifestaciones, etc.

¿Cuál ha sido el papel de las entidades del barrio en la lucha obrera?

Aquí voy a ser un poco crítico, si se me permite. Antiguamente sí que se implicaban, y mucho. Con los años ha habido un periodo como de dejadez. De esa lucha en la calle confiaron todo a los despachos, que también es necesaria esa gestión. Pero hemos descuidado la calle.

Nos quieren quitar la Sanidad pública...

Los primeros que padecen los recortes

son los propios trabajadores de la sanidad, y tendemos a descargar nuestras frustraciones en ellos. Bastante están sufriendo con los recortes salariales, la ampliación de horas de trabajo y los traspasos forzados.

Debido a la falta de recursos, el sistema pierde calidad, forzosamente, y eso lo pagamos en nuestra atención. En Catalunya se destina el 14,99% a la atención primaria, cuando debería ser el 25% recomendado por la OMS. A pesar de que intentan maquillar la cifra, no

Placa conmemorativa de la muerte del trabajador Antonio Ruiz Villalba.

llegan. La Generalitat quiere privatizar la Sanidad, esa es la realidad.

Tomás, una pregunta trampa... ¿El capitalismo ochentero ha resultado casi de izquierdas, frente al neocapitalismo que estamos viviendo?

Puedo entender un capitalismo regulado que invierta en la sociedad y pague bien a sus trabajadores, porque al fin y al cabo ese capitalismo disfruta de las infraestructuras que las ha pagado el estado con el dinero de todos. Disfrutan de los servicios de unos trabajadores que se han formado, la mayoría, en escuelas públicas. Ese esfuerzo y sinergia social de la que se aprovecha el capitalismo tiene que revertir de alguna manera en la sociedad mediante partidas de dinero para geriátricos, centros de ayuda, vivienda, etc. El neocapitalismo, no quiere saber nada de todo eso.

¿Por qué los jóvenes no se implican tanto como antes en las luchas?

Los jóvenes tienen ahora el problema de las nuevas tecnologías. En nuestra juventud, con cualquier cosa estábamos contentos, no había mucho a elegir, teníamos más conciencia de clase porque vivías las carencias en casa, en la calle, en la escuela.

Deberían de ser conscientes de que muchas de las cosas que disfrutan es gracias a la lucha de sus antepasados, tanto en lo social como en lo laboral. Tenemos que seguir en la lucha para seguir mejorando las cosas. ■

(Lee el artículo completo en lamarina.cat)

01. Manifestació a Barcelona dels treballadors de la fàbrica d'automòbils Seat l'any 1978. EFE 02. Pau Juvillà. EFE

Pau Juvillà rescata la història de l'exèrcit revolucionari de la Seat

L'activista explica com la guerra bruta va silenciar les veus dissidents de la Transició

SÍLVIA MARIMON MOLAS
 BARCELONA

Els anys 1973 i 1974 Catalunya era el lloc on hi havia més vagues d'Europa, tot i ser il·legals. El 1974 hi va haver 714 conflictes laborals, que van afectar 260.000 treballadors. La Transició no va ser pacífica i la democràcia es va aconseguir en gran part gràcies a les mobilitzacions populars. Eren temps convulsos i no tothom va acceptar el règim del 78, i hi va haver grups que van plantejar alternatives: imaginaven un món molt diferent i estaven disposats a tot per aconseguir-ho. En alguns casos, fins i tot, a fer servir la violència. Un d'aquests grups va ser l'Exèrcit Revolucionari d'Ajuda als Treballadors (ERAT). Pau Juvillà, l'exdiputat de la CUP-NCG per a Ponent, els Pirineus i l'Aran, inhabilitat pel TSJC el 2022 per posar un llaç groc al despatx de la Crida a la Paeria de Lleida, en recull part de la història a *ERAT, l'exèrcit de Seat. Infiltrats, guerra bruta i moviment obrer durant la Transició* (Tigre de Paper).

Juvillà no només parla d'aquests grups sinó de la repressió institu-

cional que es va encarregar de desmantellar-los. L'autor ressegueix la història de Joaquín Gambín, *el viejo anarquista*, o *el Grillo*, l'home que es va infiltrar en bona part de les dissidències amb l'objectiu de debilitar-les: el seu nom apareix també en el cas Scala.

Juvillà va començar a sentir el nom d'ERAT mentre entrevistava alguns testimonis per a un altre llibre, *Del FAC a la reunió de Perpinyà: la vida de Carles Garcia Solé* (Pagès Editors, 2021). Va voler saber-ne més, va localitzar alguns testimonis i va començar a estirar el fil: "Hi ha una part d'arxius policials als quals no he pogut accedir, com és el cas de l'expedient policial de Gambín. Ho vaig demanar a través del Congrés de Diputats i m'ho van negar, però d'altres sí que hem pogut revisar-los, a través dels advocats, i sol·licitant una revisió de l'expedient d'alguns dels afectats", detalla Juvillà.

L'ERAT era una organització armada que es va començar a gestar a finals de 1977, sobretot entre treballadors de la Seat. Robaven, sobretot bancs, per aconseguir diners i, segons el consell de fàbrica de la Seat, ajudar els treballadors a l'atur, empreses en

Talps
 "Els infiltrats provenien de l'entorn delinqüent", diu Pau Juvillà

crisi, presos i els seus familiars, donar suport a les lluites obreres... No era una organització gaire gran. El nucli dur el formaven quatre o cinc persones i després n'hi havia una vintena que participaven en algunes accions.

Compartien la crítica a les organitzacions sindicals perquè, entre altres coses, les consideraven claudicants. "Tenien molt clar que no volien fer mal a ningú, no era una organització armada amb l'objectiu de cometre atemptats", diu l'autor. Era un grup heterodox i sense jerarquia: "Hi havia persones molt humils que

realment creien en allò que estaven fent. Vaig parlar amb un d'ells i m'explicava que, malgrat tenir molts diners a casa [provinents de robatoris], cuinava amb un fogonet de càmping gas per no gastar", diu Juvillà.

La CNT preocupava l'Estat

En aquella època hi havia grans mobilitzacions i l'Estat mirava amb preocupació les organitzacions obreres. Sovint, s'utilitzava la força i la violència per enfrontar-s'hi, perquè després de la mort de Franco no hi va haver depuració policial. "L'Estat utilitzava els mateixos mecanismes que durant el franquisme, volia acabar amb qualsevol dissidència", detalla Juvillà. Al Baix Llobregat es van produir importants vagues, com la de Laforsa, que va durar 106 dies, entre novembre del 1975 i febrer del 1976, o la de Sanitaris Roca, amb 96 dies de lluita i enfrontaments duríssims amb els agents policials. "La CNT era l'única força significativa, tenia entre 250.000 i 300.000 afiliats el 1978, al marge dels anomenats Pactes de la Moncloa", afirma Juvillà. Va ser en aquest context que Joaquín Gambín va entrar en escena. Havia nascut a Múrcia, el 30

juny del 1929, i havia trepitjat per primera vegada la presó als 18 anys. Quan va arribar a Barcelona, tenia un llarguíssim expedient policial.

“El 1977, quan va sortir de la presó Model, José Gregorio Marín, un exinspector de la Brigada Social, el va posar entre l’espasa i la paret. O col·laborava o es passaria molts més anys a la presó”, assegura Juvillà. Marín estava especialitzat en la lluita sindical i actuava sota les ordes de la Brigada Central d’Informació, que liderava José María Tejada, home de confiança del comissari Roberto Conesa. “El que feia la policia ho sabia el ministre Rodolfo Martín Villa. A les seves memòries reconeix haver utilitzat Conesa i ser coneixedor dels seus mètodes”, afirma Juvillà.

Gambín, l’home del cas Scala

L’ús d’infiltrats era força comú en aquella època. “Provenien de l’entorn delinqüencial i eren molt espavilats, perquè havien rebut moltes garrotades, no els deixaven gaire elecció”. El cas Scala i la desarticulació de l’Exèrcit Revolucionari d’Ajuda als Treballadors van ser les primeres missions de Gambín, que el 1978 es va presentar a Barcelona amb el carnet de la CNT i el sobrenom de *viejo anarquista*. “En aquell moment la CNT estava en plena ebullició, ells mateixos admeten que no podien controlar qui entrava”, diu Juvillà. “El van veure com un senyor gran, que estava molt endurit i no tenia por, no li tremolava el pols quan s’havia d’actuar”. Gambín va continuar treballant per a la policia després dels fets de la Scala i de la detenció dels membres de l’ERAT.

Franco era reticent a portar la Seata a Barcelona, una ciutat amb una llarga tradició de moviment obrer, però es va imposar el criteri dels italians i el 1950 es va col·locar la primera pedra de la planta de la Zona Franca de Barcelona. Els alts càrrecs els van ocupar, des d’un primer moment, exmilitars franquistes. Els responsables de la seguretat eren també expolícies o exguàrdies civils. “Es vigilava qui entrava i qui sortia. El franquisme sabia la força que tenia el moviment obrer i va intentar controlar-lo, però va fracassar. En canvi, sí que va tenir èxit eliminant la dissidència, en part per la guerra bruta i la repressió de l’Estat, que els va trinxar, però també perquè hi va haver passivitat o col·laboració dels partits que van firmar el Pactes de la Moncloa”, conclou Juvillà. ■

Justícia històrica

Carme Claramunt i Barot (Roda de Berà 1897 – Sant Adrià de Besòs 1939) va ser una activista política i va estar tancada a la Presó de Dones de les Corts. El 27 de març de 1939 es va celebrar un consell de guerra al Palau de Justícia de Barcelona que la va condemnar a mort. El 1939, va ser la primera dona afusellada al Camp de la Bota pel règim franquista.

El passat 10 de març a la tarda, el Districte li va dedicar uns jardins amb un acte institucional de descoberta de la placa commemorativa. L'espai es troba concretament a la cruïlla dels carrers Joan Güell i Europa, just al davant del monument de la Presó de Dones de les Corts.

Més noms de dona al carrer

La iniciativa forma part del conjunt de 16 noms de dona que l'Ajuntament sumarà a tota la ciutat fins a finals de març. I és que fins ara hi havia 392 dones a la nomenclatura dels carrers, places, interiors d'illa i jardins de la ciutat, un 8,33% del total (4.704). Mentre que els homes representen un 35,41% amb 1.666 espais.

Amb tot, els canvis s'han fet coincidir amb el mes del Dia Internacional de la Dona (8 de març) per posar en relleu la importància de feminitzar el nomenclàtor de la ciutat per compensar l'històric oblit de les dones al mapa de Barcelona.

Posar noms i cognoms a la història: la fórmula d'un institut per explicar l'horror dels camps nazis

Estudiar la Segona Guerra Mundial és, o hauria de ser, molt més que memoritzar noms, dates i batalles. Per entendre realment què va suposar el conflicte més cruent del segle passat, cal humanitzar-ne les víctimes, posar-hi cara i ulls, noms i cognoms. Això és el que estan fent aquest curs els alumnes de 4t d'ESO de l'Institut Escola Sicília, al barri de la Sagrada Família. Aquest centre és un dels deu de la ciutat que enguany participen en el projecte Stolpersteine, que recorda totes aquelles persones deportades pel nazisme.

En el marc d'aquesta col·laboració, l'Amical de Mauthausen atorga a cada institut el nom d'un deportat català perquè els estudiants aprofundeixin en la seva història. El procés acaba amb la col·locació d'una llamborda Stolpersteine davant del domicili on va viure la víctima, un homenatge en el qual prenen part els alumnes.

A l'Institut Escola Sicília li ha tocat Joan de Diego, que va sobreviure a l'infern del camp de Mauthausen. La professora de Socials del centre, Fátima Uceda, destaca la xerrada que els va oferir fa poc el nebot de De Diego, Enric Urraca, que va viure amb ell els seus últims anys. Aquella visita va ser no només una lliçó d'història, sinó també una lliçó de vida per als joves estudiants. "Explicar els fets a través de la vida d'una persona és molt més eficaç que ensenyar una gràfica amb tot de xifres", apunta Uceda.

Un heroi d'amagat

La història de Joan de Diego és la història d'un heroi que mai es va plantejar ser-ho. Nascut al Fort Pienc el 1915, va combatre a la Guerra Civil Espanyola amb el bàndol republicà i es va haver d'exiliar a França el 1939. L'any següent va ser capturat pels nazis, que l'acabarien enviant al camp de Mauthausen. "Va formar part del primer comboi de deportats espanyols a arribar a aquest camp", detalla la historiadora Rosa Toran, autora de la biografia *Joan de Diego. Tercer secretari a Mauthausen* (Edicions 62, 2007).

De Diego havia treballat de rellotger i havia fet feines administratives. A més, va mirar d'aprendre alemany. Tot plegat va fer que el nomenessin tercer secretari del camp, una posició privilegiada que li estalviava les dures tasques físiques i li donava accés a informació valuosa, tal com apunta Toran. "Era un fet molt excepcional, pocs republicans arribaven a posicions així", assenyala la historiadora, que va conèixer De Diego en persona.

El seu paper i el de dos republicans més –Josep Bailina i Casimir Climent– va ser clau en l'última etapa del conflicte. Quan la caiguda del Tercer Reich ja era evident i l'objectiu dels nazis era destruir les proves de l'horror dels camps de concentració i extermini, tots tres van contribuir a amagar i conservar el registre de morts. Un gest de valentia que va tenir una importància crucial.

Després de l'alliberació de Mauthausen, el 5 de maig de 1945, De Diego va testificar en judicis contra les SS i es va dedicar a denunciar públicament el nazisme fins que va morir, el 9 de maig de 2003. Precisament, el pròxim mes de maig, vint anys més tard de la seva mort, es col·locarà una llamborda Stolpersteine al 190 del carrer Sicília en el seu honor.

16 Marzo, 2023

Els coneguts anarquistes de la Torrassa

CITA · Alumnes del FEP Sant Ramon organitzen una passejada ciutadana per mostrar l'impacte de la guerra a l'Hospitalet **ACCIÓ** · L'activitat concreta la recerca prèvia feta en col·laboració amb entitats i famílies **REPRESSIÓ** · La ciutat va ser bombardejada per l'activitat industrial bèl·lica i política d'esquerres

Rosa M. Bravo
 L'HOSPITALET DE LLOBREGAT

L'Hospitalet era un important nucli industrial als anys 30 i, quan va esclatar la Guerra Civil, una ciutat amb una notable presència de moviments polítics d'esquerres, com ara ERC, la FAI, la CNT i el PSUC. També la proximitat a Barcelona i el fet que nombroses fàbriques reconvertissin la seva activitat en la fabricació de material bèl·lic van fer que l'aviació aliada de Franco s'acarnissés amb la ciutat, que va rebre diversos bombardejos. Quants? "És difícil de dir, potser 17 o 18", explica l'historiador Manel Domínguez. "És també complicat calcular la quantitat de víctimes que van provocar, perquè els ferits greus eren hospitalitzats a Barcelona" i, per tant, quedaven registrats allà. "Probablement van morir 30 o 40 persones", explica. Ho fa a la cantonada del carrer París, on es va viure un d'aquests bombardejos. El més letal, de fet, ja que hi van morir 18 persones. Domínguez recorda que els bombardejos sobre la població civil van ser una novetats a les guerres arreu del món. "La meitat dels bombardejos que hi va haver a l'Hospitalet van tenir lloc a la Torrassa. Eren coneguts els anarquistes de la Torrassa, i el barri va rebre un càstig per la seva adscripció ideològica."

Domínguez va explicar l'impacte de la guerra va tenir a l'Hospitalet durant una passejada el primer diumenge de març. Una cinquantena de persones van conèixer durant tres hores els espais que encara amaguen restes de refugis antiaeris, les antigues fàbriques que en el passat havien canviat l'activitat habitual pel material bèl·lic, els punts on s'havien aixecat

ateneus i cooperatives i els indrets on va actuar el guerriller anarquista Quico Sabater. La passejada formava part de l'agenda del Centre d'Estudis de l'Hospitalet, però en aquesta ocasió l'entitat que difon la història local donava suport als organitzadors de l'activitat: l'alumnat de tercer d'ESO del FEP Sant Ramon, centre educatiu situat al barri de Collblanc.

La passejada representava "una de les concrecions d'una iniciativa que aquest any hem posat en marxa, que són els espais d'aprenentatge globalitzats", explica Eduard Vidal, director del centre educatiu. Es tracta d'un "sistema mixt d'aprenentatge" en què es combi-

L'aviació aliada de Franco es va acarnissar amb la ciutat, que va patir diversos bombardejos

nen les matèries clàssiques amb maneres d'aprendre que superen l'espai de l'aula. "Trenquem l'aula, sortim, aprofitem el cap de setmana, barregem matèries, impliquem agents del barri...", assenyala Vidal. És el segon projecte d'aquest tipus que s'ha fet aquest curs —el primer es va organitzar entorn d'espais que s'han recuperat arran de la pressió ciutadana, com ara el parc de la Marquesa—, i les passejades s'han batejat com a Jane's Walk. Segons explica el cap d'estudis de l'ESO Lluís Sala, s'ha escollit aquest nom per recordar la figura d'aquesta activista i teòrica de l'urbanisme, que defensava els usos mixtos, l'espai públic i la diversitat dins de les ciutats. L'objectiu de les passejades és motivar els ciutadans a explorar el seus barris i conèixer la seva història, i l'activitat

d'aquest trimestre dels alumnes de tercer d'ESO del FEP Sant Ramon ha estat centrada en la guerra civil. La temàtica ha estat escollida pels estudiants i s'hi han implicat tant les famílies com entitats de la ciutat. L'Èlia, una de les alumnes, relata algunes de les coses que ha conegut per la seva família: "La meua mare em va explicar que el meu avi s'amagava al metro de la Florida quan queien bombes. La història més desagradable és que un cop, davant de casa seva, va morir un cavall i hi havia tanta fum que no en va quedar res." Aquesta vivència la fa reflexionar: "Ara penses que no ho faries, però en aquella situació és inevitable fer aquestes co-

L'objectiu de les passejades és motivar els ciutadans a explorar el seus barris

ses", creu. En la recerca han participat les famílies i també entitats com ara Òmnium i el CELH. "Fa temps que vam explicar a les escoles que volíem que la gent vingués a fer activitats amb nosaltres. Ells trien el tema, els busquem informació, els fem un petit *power point* perquè se situïn una mica i a partir d'aquí ells el treballen", explica Carme Rimbaud, membre de la junta del centre d'estudis. La interacció amb les entitats i els veïns es va fer evident a la passejada. Diverses persones hi van intervenir, com ara Mercè Olivares. No va viure la guerra en persona, però sí la postguerra, ja que va néixer el 1941. "La Torrassa era una zona coneguda pels anarquistes que hi havia i va rebre bombardejos importants. La meua família recorda el que va tenir lloc al carrer

Les frases

“Eren coneguts els anarquistes de la Torrassa, i el barri va rebre un càstig per la seva adscripció ideològica”

Manel Domínguez
 HISTORIADOR

“Es van construir refugis, com ara el de Torre Barrina, i també a les plantes baixes de les cases. A aquests refugis els deien ‘fresqueres’ perquè la temperatura era més baixa”

Mercè Olivares
 VEÏNA

“El meu avi va tornar a treballar de pagès i un cop a la setmana havia de transportar amb el carro totxos per reconstruir l'església”

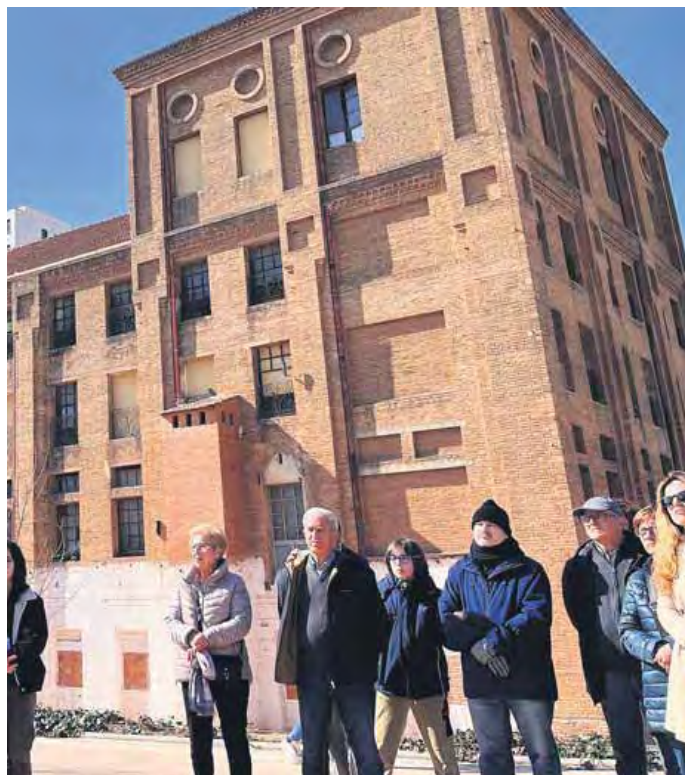
Núria Ribas
 COL·LABORADORA DEL CELH

Mas amb el carrer Llobregat. Es van construir refugis, com ara el de Torre Barrina, i també a les plantes baixes de les cases. A aquests refugis els deien *fresqueres* perquè la temperatura era més baixa i després de la guerra van servir per guardar aliments”, va explicar a la cinquantena de persones que es van aplegar a la Jane's Walk. Els estudiants hi van afegir les dificultats econòmiques que suposava la construcció dels refugis antiaeris, que sobretot van haver d'afrontar els ciutadans, per això molts es van construir aprofitant desnivells del terra. De fet, en acabar la guerra alguns d'aquests van ser utilitzats com a habitatges.

Col·laboració d'entitats

També hi va participar Núria Ribas, del CELH, que va relatar com els responsables de la fàbrica Cosme Toda van guardar sota terra dipòsits de combustible, cosa que va evitar un desastre major en una ciutat amb bombardejos, i com aquesta indústria dedicada al material de construcció de maons i ceràmica es va enriquir en la reconstrucció de la ciutat. "El meu avi, que va estar pres a Burgos, va tornar a l'Hospitalet a treballar de pagès i un cop a la setmana havia de transportar amb el seu carro totxos per reconstruir l'església del centre", va recordar Ribas.

L'alumnat participant va explicar també la reconversió de les masies en hospitals i altres espais per als combatents —la Cosme Toda va ser col·lectivitzada, com la resta, i la producció de ceràmica va trigar a

A la imatge es veu el moment de la passejada en què els participants es van aturar davant de la fàbrica Cosme Toda, que ara està en desús ■ R.M.B.

Descobrir el barri

La primera edició del Jane's Walk va repassar espais perduts, recuperats i en lluita gràcies a l'acció veïnal. La ruta va transcórrer pel parc de la Marquesa, el castell de Bellvis, la fàbrica Cosme Toda, la Farga i la plaça de la Carpa. La previsió del FEP Sant Ramon, escola concertada amb instal·lacions a la carretera de Collblanc, és fer una passejada similar cada trimestre que serveixi per exposar el treball que prèviament s'ha fet a les aules.

reprendre's passada la guerra—i van fer una repassada dels ateneus llibertaris més importants de la ciutat, als barris de la Torrassa i Santa Eulàlia. La passejada de tres hores es va aturar també a la casa dels Cargols, on una placa recorda els 17 bombardejos documentats que va rebre la ciutat. També va haver-hi temps per recordar la importància de les cooperatives agrícoles en un període amb tanta fam, del reclutament de soldats tan joves com aquests estudiants i de l'anarquista hospitalenc Quico Sabater.

“Aquest treball m'ha semblat molt interessant perquè ens ha-

L'avaluació és, així, global, ja que avaluen els docents, els alumnes a ells mateixos i les famílies

víem d'espavilar”, raonava l'Èlia, una de les alumnes. El director del Sant Ramon destacava, al seu torn, que “això d'avui és més que un examen. Aquesta posada en situació d'allò que has après a l'aula ajuda a diversificar les eines d'avaluació i és, per tant, una avaluació molt més formativa. Els exàmens premien aquells alumnes que tenen més capacitat memorística, però ai-

xò no significa que hagin après més i millor, simplement que recorden més coses”. El fet d'explicar davant d'un grup de gent desconeixeda el que han après durant la seva recerca fa que “es treballin altres competències, com ara l'exposició oral, vèncer la vergonya i parlar en públic. I en català. A l'escola la llengua vehicular és el català, però molts d'aquests alumnes no l'usen als seus entorns”, diu. L'avaluació és, així, global, ja que avaluen els docents, els alumnes a ells mateixos i també les famílies.

El cap d'estudis d'ESO ressaltava que “la idea també és que els alumnes vegin on estan vivint. Els va sorprendre que al barri hi hagués hagut una presó, o un refugi antiaeri”. El sentit de les passejades urbanes entorn d'un tema que prèviament s'ha estudiat a través de la recerca rau en el fet que “l'escola no ha de ser només de portes cap a dins; formem part d'un barri i d'un col·lectiu, i l'escola ha de ser també un servei per al barri”, segons Sala. “Això és un projecte transversal i amb entitat pròpia que compon diverses matèries. Els alumnes el desenvolupen, ells mateixos es posen nota i s'avaluen. En aquest cas se centra molt en les matèries de caràcter social, però té també moltes coses de gestió i tecnologia”, conclou. ■

La Francesca Valls, de 100 anys, en fa 20 que va a la universitat per seguir aprenent. PERE VIRGLI

Vida de Francesca Valls, universitària als 100 anys

Testimoni de la Segona República, recorda perfectament l'enterrament de Macià i els bombardejos de la Guerra Civil a Barcelona

Reportatge

TONI VALL
 BARCELONA

El 14 d'abril del 1931 la Francesca Valls era a la Rambla. No s'esborra de la seva memòria l'ambient de joia que hi va veure. Les ampolles de cava, les flors, la gent cantant d'alegria. S'acabava de proclamar la Segona República. El 27 de desembre del 1933 la Francesca era al passeig de Colom, entre la gentada – diuen que un milió de persones van sortir al carrer – que acomiadava Francesc Macià, mort dos dies abans. Durant els terribles dies de març del 1938, la Francesca vivia a la Gran Via, una mica més enllà de la plaça d'Espanya. Els bombardejos sobre Barcelona van durar uns quants dies. Una bomba va matar una amiga seva del col·legi quan intentava protegir la seva germana petita. Volien trobar-la i van arribar fins a l'Hospital Clínic. En un llarg passadís s'hi acumulaven les bosses plenes de restes humanes. A l'arribar a casa, colpida, morta de por, va vomitar i durant tres dies no es va poder moure del llit. “Tinc bona memòria, oi?” Doncs sí, n'hi ha per presumir-ne. I esclata a riure: “Ai, estic com una cabra!”

La Francesca té una memòria prodigiosa i no és tan sols aquest el seu prodigi. Camina, parla i pensa ràpid. Com una exhalació. Fa desfilar els re-

cords de cent anys de vida com aquell qui en té trenta, i es mou amb la lleugeresa de qui n'acaba de fer seixanta. Cent anys, sí. La Francesca Valls i Farnós va néixer al Perelló el dia 13 de setembre del 1922. Viu des de fa setanta-cinc anys al seu pis de lloguer del carrer de Balmes. El mateix on va anar a viure quan es va casar, el 1948. La vista ja no li permet cosir, però sí que llegeix en format electrònic perquè la lletra és més grossa: “Si no llegeixo, rebentó!” La casa és plena de llibres, a poc a poc els va regalant als amics, als nets i als besnets. La seva és una història extraordinària.

Feia molts anys que la Guillermina Motta em parlava de la seva amiga Paquita. Una amistat heretada de la seva mare: “L'hauries de conèixer, t'encantarà”. El 10 de desembre l'Anna Pagès va publicar a l'ARA un article en què celebrava haver conegut la Francesca i haver-la portat a una xerrada a la universitat. No puc esperar més. I després de passar un empipador covid, em deixa que la visiti. Un dia la doctora li va dir que viuria fins als 103 anys. “Perdoni, però el meu pla és fins als 105”, va etzibar-li. Potser és el sentit de l'humor la fórmula de la seva longevitat. O la loquacitat, o tal vegada ser tan positiva, amb tanta trempera. “Sempre he tingut ganes d'aprendre més, m'ho va ensenyar el meu pare”. D'ell, entre altres coses, se li va quedar enganxada la passió per la música; i de la mare, modista i brodadora, la traça per cosir. Ellas s'ha fet sempre la seva roba.

Memòria
 Fa desfilar els records de cent anys de vida com aquell qui en té trenta

Aprendre
 Va començar a anar a la facultat al quedar-se viuda ara fa vint anys

Va estudiar fins als onze anys al Col·legi Nostra Senyora del Carme, molt religiós. No oblidava que al costat hi havia un col·legi de capellans per a nens i tenien prohibit no tan sols parlar-hi, sinó també mirar-los. Quin canvi tan impressionant va arribar just després al mític Institut Escola Pi i Margall. Allà passa de no poder mirar-los a tenir-ne un assegut al pupitre del costat. Són els anys de la Segona República i l'Institut Escola roman encara avui com una proesa educativa precursora i visionària. Evoca la companyonia que hi havia, la comunió, el joc, la bona entesa: “Com hi he pensat després del terrible cas de Sallent, quina pena tan immensa”. L'empremta d'aquells anys de joventut és fonda i inesborrable. I l'ha conservat i l'ha fet créixer, també com a presidenta de l'Associació d'Amics de l'Institut Escola. Amb premi de la Generalitat inclòs, l'any 2007.

L'estímul de la universitat

Als divuit anys, la Francesca va entrar a treballar en una fàbrica de galetes. Allà l'esposa del seu cap li va dir Paquita per primera vegada. Fins llavors era la Cisca o la Cisqueta. Portava quatre anys d'amistat amb el Lluís, amic d'amics. “Festejàvem, però jo era una mica poca-solta, ell se'n va cansar i ens vam deixar de veure”. Tot va canviar el 27 d'abril del 1941. Cada diumenge tocava concert al Palau de la Música i aquell dia el Lluís, cansat de la distància, la va anar a tro-

bar. No es van separar mai més. Casament el 1948, dos fills, i noces d'or. “He de donar-te les gràcies, amb tu he sigut molt feliç”, li va dir el Lluís quan el càncer ja era irreversible. Ho recorda i se li esquerda la veu.

Entre tants tresors guardats a la memòria, hi ha aquell dia que van anar al Palau i van sortir trasbalsats després d'escoltar el gran violinista rus David Oistrakh interpretar el *Concert per a violí i orquestra* de Beethoven. O el dia que el Lluís va voler marxar sense escoltar la resta del repertori: la *Primera simfonia* de Brahms l'havia commogut profundament. Avui la Francesca l'escolta sovint. I plora. La música ha sigut fonamental en la seva vida. I no pot deixar de mencionar l'empremta de la grandíssima soprano Graciela Pareto, tieta del seu marit i presència d'influx perenne. Fa poc el seu fill la va acompanyar al Liceu a fer donació de la documentació sobre Pareto que havia guardat amb cura. Va ser un dia feliç.

La història de la Francesca restaria incompleta sense parlar de la universitat. Fa vint anys que hi va. Va ser un estímul al quedar-se viuda i ja no podria prescindir-ne. Classes, estudis, xerrades, conferències. Aprendre més, sense parar, tal com el seu pare li va ensenyar. Ha fet així noves amistats que han pres el relleu de les que han anat marxant. Dos fills, cinc nets i vuit besnets. Una hèrnia de hiat que no empia gaire i una mica d'artrosi. Dorm poc i malament – “passo les nits fent guàrdia i el cap belluga sempre” –. Va a comprar, es cuina els àpats i està ben cuidada per tothom, pels amics i familiars del seu estimat Perelló. I sempre pensa en els mestres, en com són d'importants i com és d'important estimar-los i que ells estimin els alumnes.

“¿Creus que has tingut una vida feliç, Paquita?”

“No em puc queixar”.

Gràcies, Paquita, quin privilegi haver-te conegut. —

Centenari d'una publicació històrica

Projecte 'La Mainada'

IMPULSORS • Avel·lí Artís i Balaguer i Joan Laguia i Lliteras van posar en marxa la revista infantil 'La Mainada', que va estar activa entre el juny del 1921 i el novembre del 1923 **COL·LABORADORS** • Molts noms il·lustres hi van publicar textos: Carner, Riba, Lola Anglada, Víctor Català... **FINAL** • Elsensors de la dictadura de Primo de Rivera la van fer tancar

Pere Martí i Bertran
VILAFRANCA DEL PENEDÈS

La *Mainada* va néixer el 10 de juny del 1921, en ple auge del catalanisme polític i cultural. Era una revista infantil d'arrels clarament catalanistes, catòliques i noucentistes pensada per a la formació i l'entreteniment dels infants i joves de Catalunya, que es veuen com el futur del país. "El nostre objectiu principal i primordial és fer *catalans bons* [cursiva a l'original]", diu un fullet propagandístic de la revista que es conserva a la col·lecció Jordi Verrié de la Biblioteca de Catalunya. En són les ànimes Avel·lí Artís i Balaguer (1881-1954) i Joan Laguia i Lliteras (1890-1937) i tenen un esplet de col·laboradors que impressiona i amb uns mitjans certament importants a l'època.

En part va néixer per intentar mitigar la influència i el predomini d'*En Patufet* entre els infants i els joves, ja que la revista, nascuda l'any 1904 i ben consolidada a la dècada de 1920, no acabava de fer el pes a una part de la intel·lectualitat, la més propera al noucentisme, la més urbana, la més oberta a Europa, ja que la considerava excessivament ruralista, popular i localista. És per això que intel·lectuals de la talla de Josep Carner, Carles Riba, Antoni Rovira i Virgili, Marià Mament, Clementina Arderiu, Lola Anglada... hi són presentats com a col·laboradors des del primer número.

Els continguts de la revista

Els continguts de *La Mainada* es poden agrupar en quatre apartats: l'editorial i les informacions de la revista, que en marquen clarament la línia i que al llarg dels tres anys d'existència té tres redactors en cap: Joan Laguia, que va signar El Guia Joan, Avel·lí Artís, que signa X, i Narcís Masó i Valentí (1890-1953), que signa El Cavaller Sant Jordi; les seccions de literatura, entre les quals destaquen *El que ens conta l'avi*, *Els nostres poetes* i *De les coses que passen*, en què trobem textos de grans noms de la literatura catalana, tant de la Renaixença (Àngel Guimerà i Víctor Balaguer) i del modernisme (Prudenci Bertrana, Víctor Català i Apel·les Mestres) com del noucentisme, com hem dit; les seccions d'història i coneixements, entre les quals sobresurten els *Fulls de la història de Catalunya*, d'Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), *Els grans ho-*

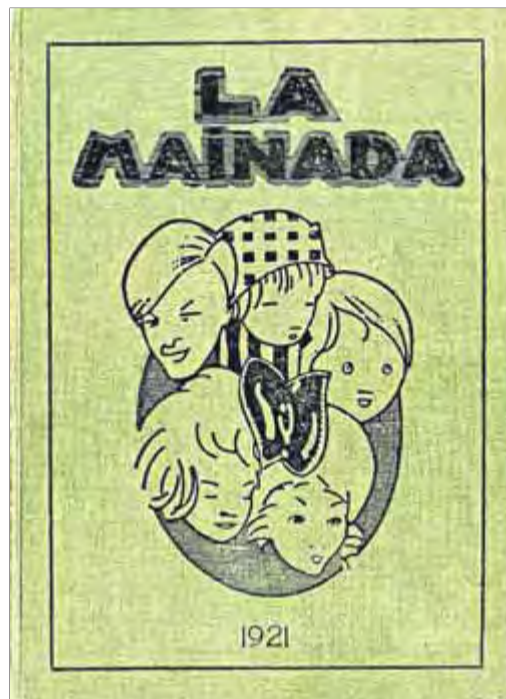
Portada del primer número de 'La Mainada'; una portada d'un número en format encartat i, sota, una pàgina amb poemes de Carner, Salvat-Papasseit i Joan Arús i una del concurs de campanars catalans ■ EPA

Revistes infantils

'Cavall Fort', amb més de seixanta anys de camí, s'ha convertit en mítica, però a inicis del segle XX n'hivava haver moltes: 'La Palmetà', 'L'Escolanet', 'Els Follets', 'Fatty', 'Sigrinet', 'Mari Cel', 'En Manelic', 'El Noi Català', 'L'Eixerit'...

mes de Catalunya, de Francesc Curret (1886-1972), i *Del món de les bèsties*, signada majoritàriament per Joan Amades (1890-1959) i dedicada a curiositats del món dels animals; i les seccions d'entreteniment i acudits, repartits arreu de la revista, i encara una secció molt innovadora, *Allò que fa riure els altres nois*, formada per acudits i vinyetes, il·lustrats i provinents de revistes infantils d'arreu, amb predomini de les d'origen francès i anglosaxó, sobretot britànic.

Per fidelitzar els lectors i crear-

tats. Altres concursos van ser *Quina obra bona has fet durant la setmana?*, presentat així: "Cada noi o noia pot escriure allò que més l'engulleixi del que hagi fet. Les respostes no podran excedir de vint-i-cinc paraules." I també *Els plànçons de la pàtria*, subtítulat *Les més belles fotografies de nois i noies catalans* i en publiquen una bona colla d'arreu de Catalunya.

De calendaris només en van poder publicar dos, força inspirats en els d'*En Patufet*. Es publiquen en volums independents i tenen seccions variades (Literatura, Arts, Ciències, Arqueologia, Història, Música...). Hi col·laboren grans autors: Àngel Guimerà, Joan Salvat-Papasseit, Carme Karr, Marià Mament, Joaquim Ruyra, Clementina Arderiu, Anna M. de Saavedra, Enric Morera, Serra Massana, Lola Anglada, d'Ivori...

Quatre publicacions encartades

Pel que fa a les publicacions encartades, en destaquen quatre: els fulletons, els contes, les rondalles i les auques. Els fulletons són un conjunt de novel·les per entregues que es repartien amb la revista, des del primer número, i que tenien com a objectiu crear una col·lecció per a joves, la *Biblioteca de La Mainada*. La mateixa revista, un cop publicada per entregues, oferia la possibilitat d'enquadernar els plecs i també de comprar-la ja com a llibre. Els contes també eren quadernets, de mida més petita, i contenien un conte sencer escrit per algun dels col·laboradors de *La Mainada*. De cada dotzena de contes en feien un volumet. La nova col·lecció s'anomenarà *Contes de La Mainada* i només arribarà a tenir tres volums.

Les rondalles van tenir una vida efímera, ja que se'n van anunciar tres, però només se'n van arribar a publicar dues: *La pubilla de l'Estany*, contada per Aureli Capmany i il·lustrada per Lao Romero, i *La princeseta*, també de Capmany i il·lustrada per Garcia Escrivà. D'auques, també, només en publiquen dues: *La Guerra de Successió o La pèrdua de les llibertats catalanes* i *Facècies del senyor Fargues el de les sabates llargues*.

Tots aquests esforços, totes aquestes il·lusions, es van acabar el novembre del 1923, ja que la dictadura de Primo de Rivera va clausurar la revista i va esdevenir un altre projecte cultural frustrat. ■

14 Marzo, 2023

El Supremo autoriza els treballs d'exhumació al Valle de los Caídos

L'Alt Tribunal rebutja el recurs de la Fundación Francisco Franco

ASIER MARTIARENA
 Madrid

Ja no queda cap escull judicial que pugui paralitzar les exhumacions de les restes de les víctimes de la Guerra Civil i de la dictadura franquista enterrades al Valle de los Caídos. El Tribunal Suprem ha rebutjat els recursos presentats per l'Associació per la Reconciliació i la Veritat Històrica i la Fundación Francisco Franco, confirmant d'aquesta manera l'anul·lació de les mesures cautelars que paralitzaven les obres.

Els dos procediments es van presentar el 2022 davant el Tribunal Superior de Justícia de

Madrid. I es van centrar a recórrer la llicència urbanística concedida per l'Ajuntament de San Lorenzo d'El Escorial a Patrimoni Nacional per a la rehabilitació d'accessos a les criptes de la Basílica de la Santa Cruz del Valle de los Caídos amb l'argument, entre d'altres, que es podrien produir "danys irreparables als elements artístics de la basílica".

Però l'Alt Tribunal ha decidit, finalment, inadmetre els recursos per "manca de prou fonamentació i per no haver justificat degudament la presumpció incorporada al precepte per fer-la valer en seu de cassació".

I per això, com va avançar la

DANI DUCH

El Valle de los Caídos en una imatge del 2021

cadena Ser, els magistrats també han decidit condemnar a costes el recurrent en 1.500 euros, a favor de la part recorreguda i personada –l'Advocacia de l'Estat–, i de 500 euros a favor de l'altra recorreguda i personada –Ajuntament de San Lorenzo d'El Escorial–.

Amb aquesta decisió, Patrimoni Nacional podria endegar immediatament les obres. Tot i que no es descarta la possibilitat que opti per esperar que el jutjat del contenciós administratiu núm. 10 de Madrid –que tramita aquest procés– resolgui el fons de la qüestió i es pronuncii sobre si la concessió de la llicència per a les obres d'exhumació incompleix les normes de l'Ajuntament de San Lorenzo d'El Escorial.

Segons el cens del Ministeri de Justícia, al Valle de los Caídos hi ha les restes de 33.833 persones –gairebé la meitat sense identificar– dels dos bàndols de la Guerra Civil, que es van portar allà entre el 1959 i el 1983 des de fosses i cementiris de tot l'Estat.●

▶ 14 Marzo, 2023

Ángel Viñas desmiente en 'Oro, guerra, diplomacia' el mito de una España convertida al comunismo en los años treinta

La República nunca instauró los sóviets

Voluntarios rusos en el ejército republicano español durante la guerra. / GETTY

JOSÉ ANDRÉS ROJO, Madrid
A Ángel Viñas no le gusta que los viejos relatos que el franquismo construyó para justificar el golpe de Estado contra el Gobierno republicano, la larga guerra y la brutal represión posterior vuelvan al debate público. Pero es lo que quiere Vox al intentar recuperar algunos de aquellos mantras que pretendieron justificar lo injustificable: convertir España en un campo de batalla que rompió cada familia y que condujo, con demasiada frecuencia, a que los hermanos de un mismo hogar procuraran matarse desde diferentes trincheras. El cuento viene de lejos y sostiene que Franco y los suyos salvaron a España del comunismo y evitaron que Stalin estableciera a este lado del mundo una franquicia de su régimen de terror. Viñas, que ya abordó este periodo en una trilogía—*La soledad*, *El escudo* y *El honor de la República*— y en su trabajo con Fernando Hernández Sánchez—*El desplome de la República*—, ha vuelto a sumergirse en otro montón de papeles desconocidos para su reciente *Oro, guerra, diplomacia. La República española en tiempos de Stalin* (Crítica), donde gracias a una nueva "evidencia primaria de la época" (EPRE) refuerza sus tesis, las afina, las matiza, discute con sus colegas, refuerza sus argumentos. "Escribir historia", anota, es "un tejer y destejer continuos". Y remata este trabajo insistiendo: "No hay historia definitiva. Tampoco hay historiadores definitivos".

Así que de lo que se trata es de seguir investigando, esta vez con materiales a los que ha accedido gracias a la apertura de los antiguos archivos soviéticos y a documentos que forman parte del archivo de Juan Negrín. El libro se divide en seis bloques. El primero de ellos se ocupa del restablecimiento de relaciones diplomáticas con la Unión Soviética. La República quiso normalizar la situación con el régimen surgido de la revolución, necesitaba abrir nuevos mercados para sus exporta-

ciones, pero el desbloqueo comenzó recién en 1933 y las cosas fueron más lentas porque el Gobierno buscaba en sus relaciones las mismas garantías que habían obtenido Francia y el Reino Unido. Hubo tanteos, firas y alfojas, había temores de que la propaganda prosoviética calara en España.

Pocos días después del golpe de Estado del 18 de julio, el Gobierno de Giral manifestó su interés por comprar armas en la Unión Soviética, del mismo modo que había acudido también a otros países con el mismo objetivo. La decisión que tomaron las democracias occidentales de no intervenir en la contienda, a pesar de que Alemania e Italia colaboraran activamente con los franquistas, dejó inerte a la República hasta el punto de que "a mitad

"Había información falsa sobre envíos de armas de Moscú", cuenta el historiador

El Gobierno quiso normalizar las relaciones con la Unión Soviética

de septiembre", recuerda Viñas, Azaña no creyera "en la victoria". Stalin tardó en decidirse. El 14 de septiembre aprobó la creación de las Brigadas Internacionales, pero hasta el 26 no dio su visto bueno para la ayuda militar, cuando ya entonces "la prensa fascista y la occidental proclives a los sublevados se deshacía en informaciones falsas sobre supuestos envíos de armas soviéticas a España". El 28 zarpó de Batumi el buque tanque español *Campeche* y, una semana después, el Komsomol. Fueron los dos primeros envíos documentados de instrumental bélico.

Viñas da múltiples detalles de lo complejo que resultaba en aquellos días transportar armas a España y sortear los controles del Comité de No Intervención, así que todo se hizo en secreto.

"Al personal que acompañaría la expedición se le retirarían sus armas en Moscú. Irían vestidos de civiles y se les diría que llevaban un cargamento de vehículos especiales adquiridos por los turcos", cuenta. Se cuidaron hasta los mínimos detalles en cada uno de los traslados de material: los blindados T-26, los bombarderos SB ("katiuskas"), los cazas Polikarpov I-15 ("chatos"), los I-16 ("moscas"), municiones, proyectiles, motores para distintos vehículos, combustible, etcétera. En una nota del 16 de octubre Górev, el agregado militar soviético en España, habló del "delirio entusiasta de la población" cuando el Komsomol llegó a Cartagena.

Franco no pudo tomar Madrid en noviembre de 1936, ni tampoco pudo hacerlo en los primeros meses de 1938. Fracásó su proyecto de quebrar a la República rápidamente, y la guerra se convirtió en una guerra larga. Viñas desgrana con parsimonia los distintos envíos que hizo Moscú (también los que no fueron militares), los compara con la ayuda que proporcionaron Roma y Berlín a los militares rebeldes, y muestra cómo se fue construyendo la intoxicación sobre el "peligro comunista". "Los nazis y los fascistas", escribe, "fueron cobrándose una parte de su contravalor, bien por pagos en divisas (no demasiados), bien por compensación (vía exportaciones de alimentos o materias primas), bien por endeudamiento. En el caso soviético, como veremos, a través de compras de oro enviado a Moscú".

Y de eso trata, del oro, en el tercer capítulo, donde también se ocupa de mostrar cómo Stalin consideraba que lo más importante era evitar que las potencias fascistas y las democráticas se unieran contra la República. Viñas lo subraya: "Era imprescindible, afirmó, que no se instaurase un régimen parecido al ruso en España". El líder soviético tenía por entonces otras preocupaciones acuciantes.

LECCIÓN DE UN MAESTRO DE HISTORIADORES

POR JOSÉ ÁLVAREZ JUNCO

El enunciado de esta intervención, *Los sujetos de la historia*, es demasiado amplio y, por tanto, poco preciso. Podría entenderse, por ejemplo, que quiero hoy hablar de quienes han protagonizado, o simplemente vivido, los hechos ocurridos en el pasado humano. Y no es así. Quiero referirme a los protagonistas de la historia como relato o visión sobre ese pasado, como parcela del conocimiento heredada por nosotros tras ser elaborada por sucesivas generaciones de historiadores o memorialistas. Así entendida, como narración, la historia ha cambiado mucho a lo largo del tiempo. Y yo quisiera referirme ahora a la evolución de sus actores o protagonistas a lo largo de las últimas décadas, incluso, a grandes rasgos, hasta casi a todo el último siglo. Una evolución vinculada, según creo, al cambio intelectual global vivido por mi generación, cuyo ciclo vital no se halla ya tan lejos del siglo, y tienen ante ustedes un ejemplo de ello.

Al comenzar aquel recorrido, la visión del pasado que se nos enseñaba a los niños de mi época se veía dominada por grandes sujetos, individuales o colectivos, a los que se nos presentaba con rasgos heroicos. A veces eran naciones, o pueblos, grupos humanos idealizados que actuaban de manera unánime, movidos por un ideal común. Otras, se trataba de individuos, personajes, los fundadores de la comunidad, los padres de la patria, rodeados de un aura religiosa e insertos en una visión providencial del mundo. En el origen de los tiempos, aquellos héroes, unidos o enfrentados entre sí, protegidos o perseguidos por los dioses, instrumentos suyos o rebeldes contra su poder, habrían luchado (a muerte, por supuesto) y forjado el mundo tal como es hoy: violento, jerarquizado, infeliz. Nosotros no podíamos soñar con cambiarlo ni aspirar a entrar en la esfera de los héroes. Lo que debíamos hacer era memorizar sus hazañas y recitarlas.

En nuestra cultura, el mito más extendido sobre el origen del mal y del dolor es el relato bíblico sobre el Paraíso Terrenal y la culpable desobediencia de Eva. Aquel mordisco a la manzana, gesto en apariencia inocuo pero causante de todo el mal y el dolor del mundo, se nos contaba a los niños en la escuela como un hecho cierto, que no necesitaba venir avalado documentalmente, igual que ocurría con lo más descolante del relato bíblico: la muerte de Abel a manos de Cain, el Diluvio Universal, Noé y el nuevo comienzo de la historia humana, las plagas de Egipto, la odisea del pueblo de Israel hasta alcanzar la Tierra Prometida... El pasado se veía en términos providenciales, previsto o planeado por un Dios omnipotente e infinitamente sabio y justo, que decía no tener nombre, pero que todos sabíamos se llamaba Jehovah y que premiaba o, sobre todo, castigaba, dominado a veces por la ira. (...)

A esta visión religiosa acompañaba otro relato, paralelo, protagonizado por las naciones. En nuestro caso, el de los niños educados bajo el franquismo, España, un ente cuya existencia se remontaba casi al origen de los tiempos; y vinculado, desde luego, a una misión providencial, la defensa de la verdadera fe, privilegio que nos había concedido el Supremo Hacedor y que nos convertía, en definitiva, en Pueblo Elegido.

Esta primera fase de nuestra visión del mundo se correspondía con un enfoque mágico-infantil del pasado. Sus protagonistas eran héroes que nos protegían, entes malignos que nos amenazaban. Por supuesto, hemos superado aquello. Hoy, de adultos, ni los personajes ni el sentido del relato tienen ya ese carácter ético-sobrenatural. Pero conservamos todavía aspectos míticos, sobre todo en el esfuerzo implícito por re-

forzar los Estados-nación existentes. Estos Estados (España, Francia) son entidades terrenas, modernas, secularizadas, cuyos orígenes los profesionales más serios situamos en tiempos relativamente recientes y atribuimos a causas coyunturales; que pueden, o deberían poder, cambiar, en su extensión, en su estructura, en sus instituciones. Pero el gran público, y los propios dirigentes políticos, cuando dejan traslucir su visión de la historia (...), rodean de una faramalla sobrenatural propia de relatos más heroicos (no necesito recordar los mitos con que Putin rodea la invasión de Ucrania). Quienes ocupan situaciones de poder pueden conceder que sus instituciones tienen un origen histórico, pero sitúan este origen en un pasado tan remoto que las convierte en poco menos que naturales, únicas posibles en este momento y lugar. En cuanto a sus objetivos, los presentan como grandiosos y cargados de significado moral. Con lo que, en definitiva, acaban viendo el orden existente en términos sobrehumanos; y descartan como antinatural, utópica y destinada al fracaso cualquier tentación de crear nuevos marcos territoriales, nuevas estructuras jerárquicas, nuevos centros de poder.

Además de presentarnos como míticos los orígenes de la nación, los múltiples conflictos, las pugnas constantes, que jalaban a continuación su historia, y que los niños debíamos recitar, se entendían siempre en términos de inocencia por nuestra parte y maldad por la de nuestros enemigos. Y digo "nuestra" o "nuestros" porque se nos hablaba de los antepasados en primera persona del plural y retroproyectándonos: se escribía "nuestra decadencia", o incluso se decía que "decaímos", en el siglo XVII, como si nosotros, los presentes, hubiéramos vivido en aquella época; no se pretendía tanto, pero sí que existía ya entonces una identidad colectiva, viva, que era la misma de la que hoy nosotros somos portadores. En cuanto al relato en sí, era una constante sucesión de guerras; los cinco siglos de dominio romano en la península, por ejemplo, en los que reinó la paz, la prosperidad, se construyeron calzadas, puentes, se fundaron casi todas las ciudades hoy existentes, se implantó la lengua que es origen de la actual y se predicó la religión hoy dominante, apenas ocupaban unas líneas, comparadas con las largas páginas dedicadas a Numancia, Viriato y la resistencia antirromana. Lo importante eran las guerras, especialmente las libradas para preservar la identidad.

En esas guerras sin fin, el "nosotros" al que me acabo de referir nunca había sido el agresor. Los españoles se habían limitado siempre a defender su territorio contra constantes intentos de invasión violenta: cartagineses, griegos, romanos, musulmanes. Esta explicación no podía aplicarse de manera mecánica, obviamente, a luchas desarrolladas fuera de la península Ibérica, el espacio natural de los españoles, en tierras ocupadas con violencia precisamente por los españoles: América, por ejemplo. Situación que se resolvía argumentando que no se había luchado por egoísmo ni ambición de dominar territorios o pueblos, sino con el muy loable y desinteresado propósito de defender o propagar la verdadera religión.

La nación actuaba, en general, de manera colectiva y directa (excepto cuando se desgarraba en divisiones o luchas "intestinas", el peor de los males imaginables). Así lo habían hecho saguntinos o numantinos, o el "pueblo español" alzado en armas contra la invasión árabe-musulmana o la francesa de 1808. Unánimemente, porque esos sujetos colectivos idealizados se presentaban como inspirados por un ideal, el mismo siempre y para todos; aunque se distinguían en ellos unas élites que dirigían y unas masas que imitaban, como había explicado por antonomasia un pensador español de primera magnitud, al que las malvadas

Los sujetos de la historia

En su discurso como doctor *honoris causa* de la UNED, José Álvarez Junco explica que, frente a relatos que buscaban forjar una identidad colectiva, los historiadores analizan los problemas del pasado evitando simplificaciones y maniqueísmos, para comprender su complejidad y evitarlos en el futuro

Un aula del colegio Tajamar, en Madrid, en 1959. ARCHIVO EUROPA PRESS / CONTACTOPHOTO

LECCIÓN DE UN MAESTRO DE HISTORIADORES

historias de la filosofía publicadas en el extranjero tendían a relegar a un lugar menos relevante.

En un segundo momento, o segunda fase, el relato se secularizaba, pero no se desmitificaba. Acabábamos de superar la adolescencia, nos habíamos rebelado, nos habíamos declarado antifranquistas, habíamos dejado de ir a misa y presumíamos de vivir "fuera del sistema". Abjurábamos de lo sobrenatural, de los milagros. Pero seguíamos viendo el pasado en términos trágicos, como lucha constante entre héroes que personificaban la virtud y el sacrificio y malvados que defendían la opresión y el egoísmo, o entre clases sociales o grupos étnicos que se oprimían unos a otros en su competición por territorios o recursos. El relato que dominó en mi generación, en su fase antifranquista, fue el marxista, con añadidos nacionalistas en el caso catalán. Ambos se oponían al nacionalismo español en que nos habían educado, que explicaba la pugna histórica sobre un esquema mítico y maniqueo. Pero ambos caían en réplicas paralelas a lo que combatían.

Bajo su apariencia de secularización y desmitificación, nuestra visión histórica, que tan precipitadamente declaramos

"científica", seguía estando regida por un esquema mítico, ya que se desplegaba en tres etapas que muy bien podrían llamarse paraíso, caída y redención. La etapa presente, aquella en la que nos encontramos los humanos actualmente vivos, es la segunda, la caída, marcada por luchas y sufrimientos.

El objetivo de aquella historia era incitar a la acción, a la movilización, a la rebeldía, para destruir o modificar el sistema de poder existente y retornar al paraíso. Es decir, para alcanzar la tercera etapa mítica. Claro que las explosiones de protesta pueden explicarse atribuyéndolos simplemente a un deseo de "mejorar", de resolver, incluso parcialmente, los males que hoy sufrimos. Pero tal tipo de promesa es poca cosa, no conmueve ni moviliza las pasiones de un modo eficaz. Lo que atrae de verdad es que alguien nos ofrezca la solución global, la definitiva, de los problemas humanos (...). Así lo hacían comunismos o fascismos.

Aquella promesa llevaba implícito el paso del actual segundo momento humano, el de conflictos y dolor, a un tercero de felicidad global y definitiva. Un objetivo, por definición, ilusorio, pero cuyo poder de atracción es tan alto que permite exigir la entrega absoluta del comprometido en la lucha, así como eliminar sin ningún tipo de reparos morales o prácticos a los egoístas, dúbidos o equivocados que obstaculicen nuestro avance hacia la felicidad colectiva.

El tema predilecto, en este tipo de planteamiento histórico, es la vida y la actuación del héroe que redimirá a la humanidad. Un héroe individual, para la historia conservadora: el legendario padre fundador de la nación, cuyo ejemplo moral y vital debe seguir inspirándonos hoy día. Un héroe colectivo, para la historia "social": el pueblo, el proletariado, el movimiento obrero (...).

La fase actual en nuestra visión de la historia, la hoy dominante, está marcada, en principio, por la eliminación de mitos, en nombre de la ciencia y la madurez intelectual. Nuestra pretensión, la de los historiadores que hoy queremos ser serios, es descubrir y narrar los hechos ocurridos en el pasado y explicar en lo posible sus causas y consecuencias. Pero para ello, a diferencia de lo que se hacía antes, hoy renunciamos a conclusiones grandiosas. Queremos centrarnos en hechos concretos, parciales, sin elevarnos a un relato providencial sobre el conjunto de la historia humana.

En el momento actual, la actividad del historiador sigue consistiendo, desde luego, en narrar hechos y explicar su significado; pero este último no debe, salvo que se justifique de manera convincente, superar su contexto concreto, el lugar y la época en que ocurrió, los objetivos específicos que lanzaron a la acción a sus protagonistas. Nuestros relatos son parciales y limitados, como lo son los problemas que analizamos.

Esa profesionalidad que idealizo exige, por un lado, renunciar a una visión global de la humanidad, marcada por un principio y un fin (una redención universal, próxima y definitiva). Los problemas que se narran pueden acabar siendo o no resueltos, pero su solución, en todo caso, no es definitiva. Son problemas, además, referidos a aspectos antes dejados de lado, por no relacionarse con el poder y sus círculos cercanos. Las nuestras no son ya historias de reyes, gobernantes, grandes personajes políticos y militares, sino de los sometidos, de las estructuras de sumisión, de grupos sociales más grises o neutrales ante el sistema de poder; o bien de grupos minoritarios, marcados por alguna singularidad cultural y, a veces, por esa misma razón, marginados u oprimidos. En cierto modo, y perdonen la simplificación, la evolución de la visión histórica a lo largo de los últimos cincuenta o setenta años podría sintetizarse como de los dirigentes a la nación; de la nación a la clase; y de la clase a las identidades culturales.

España era un ente que se remontaba al origen de los tiempos; y vinculado a la defensa de la verdadera fe

El objetivo es convertir nuestra vida en centro de la historia. No toleramos ser tan insignificantes

La fase actual está marcada por la eliminación de mitos, en nombre de la ciencia y la madurez intelectual

Todo lo dicho se vincula a la historia de mi generación, cuya primera fase vino marcada por lo enseñado en la escuela y transmitido por la prensa o la radio bajo el franquismo: una historia nacional, cuyos personajes se valoraban, en definitiva, a partir del único y definitivo criterio de su aportación positiva o negativa a la construcción y el engrandecimiento de España.

La segunda fase fue la de nuestra rebeldía juvenil: nos enfrentamos con lo aprendido, nos negamos a seguir lanzando loas a los Tercios de Flandes o las Tres Carabelas, pero al final reprodujimos sus esquemas, aunque invirtiendo el papel de héroes y villanos. El movimiento obrero, visto hasta entonces como un factor negativo, de división interna, un obstáculo en el proceso de construcción nacional, pasó a ser el mesías redentor, el destinado a conducir a la humanidad a la futura y cercana revolución liberadora. Las élites sociales o políticas, en cambio, que antes acaudillaban a las masas en su avance hacia la plenitud nacional, eran ahora condenadas como "burguesía" explotadora u opresora, obstáculo maligno que se interponía en el camino hacia la libertad e igualdad, hacia la felicidad universal, en definitiva.

Y la tercera fase es la actual, la de la complejidad de la madurez. Como alguien que quiere comprender y juzgar de manera equilibrada, el historiador analiza los problemas del pasado de manera compleja, evitando simplificaciones y maniqueísmos. Y su posición se abstiene de ser, en principio, partidista o militante. No defiende, para empezar; una división tajante de la sociedad en clases sociales o grupos culturales, marcados por rasgos definibles en términos objetivos. Tampoco se sitúa *a priori* en favor de uno de los grupos en pugna. Lo que de ningún modo significa que sea neutral, aséptico, incapaz de lanzar juicios críticos sobre las cuestiones que originan los conflictos o la forma en que se desarrollan estos.

Lo que ha interesado al historiador, en definitiva (como a cualquier cabeza pensante), ha sido siempre él mismo, su propia realidad. Nuestro objeto de interés somos nosotros, ciudadanos que vivimos una situación histórica, estamos sometidos a un esquema de poder heredado y formamos parte de un grupo o sector social (de una "identidad colectiva", cuando esta se define con más subjetividad). Nuestra peculiaridad, como historiadores, es, quizás, nuestra capacidad de disfrazarnos, de identificarnos con nuestros personajes o temas de

estudio. Al principio, en la fase infantil, con dioses, héroes, grandes personajes mitológicos. Más tarde, en la rebelde, con la gente común, el pueblo, pero elevado a la categoría de objeto de la máxima opresión, de lo que se deriva su grandiosa misión redentora. Cuando la pugna se hace más compleja, con el grupo con el que nos identificamos y al que convertimos en protagonista de la historia. Y nosotros, los narradores de ese pasado, somos los profetas, el Merlín destinado a revelar su misión al Mesías, a despertarle del sopor en que se halla sumido y que le impide liberar de una vez a la Princesa sufriente (la nación oprimida, el pueblo trabajador explotado).

Tal misión redentora está frecuentemente ligada a la opresión misma de que se ha sido víctima. Es decir, lo excepcional de nuestros sufrimientos justifica lo grandioso de nuestra misión. Ocorre, por supuesto, en las religiones que hacen de los poseedores y sufrientes los puros, los limpios de pecado y, por tanto, los elegidos y portavoces de Dios. Pero también en visiones supuestamente no religiosas, como el marxismo, que convierte al proletariado en redentor precisamente por representar la desposesión absoluta, la explotación suprema, la radical desposesión de bienes, lo cual hace de él no sólo el inspirador y dirigente de la rebelión final, sino alguien que, cuando triunfe, carecerá de recursos o de incentivos para oprimir a otros.

El objetivo es siempre convertir nuestra vida en centro de la historia; dotarla de interés. Lo que no toleramos es ser tan insignificantes como somos. No queremos vernos viviendo una vida gris, intermedia, sin ser más oprimidos y sufrientes que nuestros predecesores ni estar marcados por un destino más grandioso que nadie.

Sólo en la última fase, la de madurez, se comienza a comprender esto y se acepta renunciar a tan alta misión. Porque madurez significa humildad, significa no vernos como superhéroes, sino como vulgares seres humanos, semejantes a nuestros congéneres pasados y presentes. Pese a lo cual, nuestra historia es interesante, nuestra vida merece ser contada. Sigamos investigando, sigamos escribiendo, sobre nuestro pasado. Sigamos analizando al ser humano, intentando comprenderlo cada vez mejor. Pero, precisamente para poder hacer bien ese trabajo, renunciemos a rodearlo de auras de excepcionalidad, de heroísmo, de martirio o de redención. Veámoslo como lo que es: un ser vivo, muy ajeno a lo sobrenatural, cuyos principales afanes son terrenales: mantenerse con vida, tener un trabajo digno y estable, un refugio y una vestimenta confortables, legar un futuro protegido a sus hijos.

Sólo así, con una historia escrita a ras de tierra, sin elevarnos en ningún sentido a lo sobrehumano ni a lo mítico, haremos un trabajo serio, profesional, digno. Podremos contribuir a conocerlos mejor y a dominar mejor nuestra realidad cercana. Y a facilitar la vida y la convivencia pacífica a generaciones futuras que, al leer lo que dejemos escrito, no se vean incitadas a concebir el pasado como enfrentamientos maniqueos, poblados por verdugos y víctimas, ni a retroproyectarse y retroproyectar a sus lectores —como herederos siempre de las inocentes víctimas— para predicar revanchas contra los supuestos herederos de los verdugos. Que nuestros libros, por el contrario, sirvan para comprender la complejidad de las tragedias del pasado y para evitar, en lo posible, las causas o situaciones que llevaron a ellas; pero sin proyectarnos como protagonistas de hechos que, además de ser muy complejos, ocurrieron mucho antes de que nacéramos.

*Doctorado 'honoris causa'.
Discurso. UNED, 13 de febrero de 2023.*

▶ 12 Marzo, 2023

Una imagen del documental *Sacar a la luz. La memoria de las rapadas*.

La represión a esposas, hijas y hermanas de republicanos en la guerra y la dictadura permaneció oculta durante años

Violadas, rapadas: el terror contra las mujeres en el franquismo

NATALIA JUNQUERA, Madrid

La memoria es femenina. Fueron sobre todo ellas las que custodiaron las últimas fotografías y cartas de los desahuciados del franquismo, como subrayó en 2019 el estudio *El duelo revelado* (CSIC). Callaron durante muchos años. Para sobrevivir, para proteger a los suyos de un dolor imposible de medir. Cuando, en el año 2000, despertó el movimiento de recuperación de la memoria histórica y España empezó a conocer las vidas truncadas de los miles de fusilados enterrados en fosas y cunetas, muchas mujeres decidieron hablar "de sus maridos, de sus héroes, nunca de su lucha personal", explica el secretario de Estado de Memoria Democrática, Fernando Martínez. "Se conocen las historias de los nombres célebres y no tanto las de las mujeres de a pie que sufrieron todo tipo de agresiones por el hecho de ser mujeres y rojas. Todo ese sufrimiento quedó sin cuantificar", añade. La nueva ley de memoria, al igual que el decreto de enseñanzas básicas de bachillerato, incorpora la perspectiva de género para conocer sus sacrificios y contribución democrática. En la semana del Día Internacional de la Mujer, EL PAÍS analiza con víctimas y expertas la represión de género durante el franquismo.

"Levantarse el mandil". Maravillas Lamberto pidió acompañar a su padre, Vicente, la madrugada

de 1936 en que un grupo de falangistas fue a buscarlo a casa, en Larraga (Navarra). A la mañana siguiente, su familia fue a llevarles el desayuno al Ayuntamiento, que se usaba como cárcel, pero ya no estaban allí. "A mi padre lo habían bajado al calabozo, pero a mi hermana la subieron a la secretaría y allí la violaron", relató Josefina Lamberto a EL PAÍS en 2014, cuando viajó a Madrid desde Pamplona para sumarse, en el consulado argentino, a la causa abierta en Buenos Aires contra los crímenes del franquismo. Los vecinos habían escuchado los gritos de Maravillas, de 14 años. Unos campesinos la hallaron luego muerta y desnuda en un descampado. "Y decidieron echar gasolina sobre los restos y quemarlos. Se trataba de un fuego purificador", explica Lourdes Herrasti, antropóloga e historiadora. "Maravillas, la rosa de Larraga, se ha convertido en un símbolo de la represión".

Antes de matarla, tres de sus verdugos violaron a Cándida Bueno Iso, maestra, de 23 años. También era maestra Camino Oscoz, de 26, violada reiteradamente antes de que hicieran desaparecer su cuerpo tirándolo por un barranco en Urbasa (Navarra). En Fuentes de Andalucía (Sevilla), cinco mujeres de 16 a 22 años fueron detenidas, violadas y asesinadas en la finca de El Aguaucho. Herrasti ha recopilado muchos de estos casos, documentados también por otros historiadores.

Maravillas tenía 14 años cuando la forzaron. Los vecinos oyeron sus gritos

"Me dieron aceite de ricino hasta los 18 años", recordaba María Martín

El secretario de Estado de Memoria: "Todo ese dolor quedó sin registrar"

Herrasti: "Buscaban al hombre y, al no encontrarlo, se las llevaban a ellas"

En Herencia (Ciudad Real), en febrero de 1945, dos primas de 17 y 19 años y su tía, de 38, fueron detenidas por dedicarse al estraperlo. Se abalanzaron sobre ellas. "Uno de los hombres", relata la antropóloga María Dolores Martín Consuegra, "se quejó a los demás por la chica que le había tocado y acordaron entre risas que en lo sucesivo tendrían en cuenta sus preferencias. Cuando terminaron, descansaron mientras fumaban un cigarro. Unas horas más tarde volvieron a violarlas y a apalearlas". Martín Consuegra es autora del estudio *Las mandadas de Franco, memorias sobre la feminización de la represión franquista*.

No existe un registro de las violaciones cometidas en aquellos años. No se denunciaban; no se castigaban. "Muchas veces", explica Herrasti, "conocemos los casos, como el de Maravillas Lamberto, porque ya estaban muertas. Las demás ocultaban esa humillación para sobrevivir". Martín Consuegra recuerda cómo ancianas a las que entrevistó para su investigación utilizaban un eufemismo para referirse a esos crímenes: "Levantarse el mandil". O pronunciaban frases como esta: "En el casino de mi pueblo se jugaban a ver quién violaba a quién". "El franquismo", añade, "dictó las condiciones de su propio recuerdo; y cuando llegó la democracia, coincidió con una época de bonanza económica y se asumió el discurso estableci-

do: el del olvido". "Es decir, estas víctimas fueron silenciadas por el franquismo y por los demócratas. Eso tiene consecuencias no solo para ellas, sino para toda la sociedad. Mi abuela guardó silencio y mi madre, y yo, ante determinadas agresiones, también lo hemos hecho porque eso es lo que hemos heredado. El cuerpo de las mujeres se convirtió en botín de guerra, en un escenario más de la batalla", prosigue.

El 'delito consorte'. Entre los miles de huesos rescatados de fosas y cunetas para entregar a sus familiares los restos de los desaparecidos del franquismo, se han hallado también horquillas, pendientes, moños de pelo, ballenas de corsé, sonajeros de bebé. Más de 300 de las cerca de 11.000 víctimas recuperadas son mujeres. Algunas, como María Domínguez, socialista, feminista y alcaldesa de Gallur (Zaragoza), o Aurora Picornell, conocida como *La Pasionaria Mallorquina*, fueron asesinadas por sus ideas. A otras muchas, como a *las 17 rosas de Guillema* (Sevilla), de entre 20 y 70 años, las mataron por ser esposas, hermanas o madres de rojos. "Se conoce como el delito consorte", explica Herrasti. "Buscan al hombre y, al no encontrarlo, se las llevan a ellas en sustitución. Como no pueden hacerles daño a ellos, se lo hacen a ellas".

Cientos de mujeres, subraya la antropóloga, fueron también encarceladas y condenadas a muerte. El pasado domingo, colectivos feministas leyeron durante 15 minutos los nombres de presas de la cárcel de Ventas fusiladas y enterradas en el cementerio del Este (Madrid). La más joven tenía 18 años. La mayor, 60.

"Atada como un perro". "Un día se llevaron a mi madre a la escuela de niñas, que habían convertido en cárcel para mujeres", relató María Martín a este diario en 2012, a los 81 años. "Le raparon la cabeza, todo menos un mechón en la coronilla que ataron con un lazo rojo. A ella y a las demás. Y así les hicieron pasearse por todo el pueblo". Poco después la mataron, pero no fue suficiente. "Nos llevaban a mi hermana, de 12 años, y a mí, que tenía 6, atadas como animales al Ayuntamiento [de Pedro Bernard, Ávila] y al cuartel de la Guardia Civil para obligarnos a beber aceite de ricino con guindillas. Es imposible describir el sabor de aquello. Y eso me lo estuvieron dando hasta que cumplí los 18 años. La primera vez me caí redonda y le pedí al señor que me recogió que no se lo contara a mi padre".

La madre de Concepción Fernández estaba dando el pecho al menor de sus hijos cuando los falangistas fueron a buscarla. "Le dijeron: 'Dale el niño a tu hija y vente'. Mi madre se lo dio a mi hermana y se fue con ellos. Se la llevaron con otras cinco mujeres y las raparon a las seis. En la espalda les colgaron un cartel: 'Por rojas y por putas', cuenta. Basilia Jimeno también vio a su madre un día "atada como un perro, toda pelada salvo por un quiquí con un lactito rojo, llena de sangre y hecha de vientre por el aceite de ricino". Concepción y Basilia son dos de las protagonistas del documental *Sacar a la luz. La*

▶ 12 Marzo, 2023

memoria de las rapadas, dirigido por Martín Consuegra y las hermanas Mónica y Gema del Rey Jordà.

Las violaciones habían sido alentadas por las autoridades, como muestran las declaraciones del general Queipo de Llano a Radio Sevilla: "Nuestros valientes legionarios y regulares han enseñado a los rojos lo que es ser hombre. De paso, también a las mujeres de los rojos, que ahora, por fin, han conocido hombre de verdad y no castrados milicianos. Dar patadas y berrear no las salvará". Pero durante la guerra y en los primeros años de la dictadura se extendió este cruel método de represión específico contra las mujeres. "Se les daba un potentísimo laxante, aceite de ricino, para que no pudieran controlar sus esfínteres", explica Herrasti; "se les rapaba el pelo, para despojarlas de su feminidad, y se les hacía pasear así por su pueblo, para humillarlas". La investigadora María Rosón, que acaba de elaborar una guía para estudiantes de bachillerato sobre las rapadas del franquismo, apunta que ese "castigo ejemplarizante, performativo, casi una especie de ritual de purificación que se aplicaba a mujeres que habían militado o estado en contacto con la política, probablemente se importó de la guerra colonial en Marruecos".

Robo de bebés. El fraile Gumerindo de Estella, capellán de la prisión de Torrero (Zaragoza),

Josefina Lamberto, en 2014, en Madrid y, sobre estas líneas, María Martín, en la carretera de Buenaventura (Toledo) bajo la que yace, en una fosa común, su madre. / SAMUEL SÁNCHEZ

recogió en sus memorias casos de robo de bebés a presas del bando republicano durante la guerra: "Oí gritos desgarradores: '¡No me la quiten!'. Se había entablado una lucha feroz: los guardias que intentaban arrancar a viva fuerza a las criaturas del pecho y brazos de sus madres, y las pobres madres que defendían sus tesoros a brazo partido. Jamás pensé que hubiese tenido que presenciar escena semejante en un país civilizado", escribió. El psiquiatra de cabecera del franquismo, Antonio Valle-

jo Nájera, construyó un amparo "científico" para aquellas prácticas —documentadas en diversos estudios, como *Los niños perdidos del franquismo*, de Ricard Vinyes, Montse Armengou y Ricard Belis, o *La Iglesia de Franco*, del catedrático Julián Casanova— con teorías de eugenesia positiva y regeneración de la raza para impedir que germinara en aquellos niños "el gen marxista" de sus madres: "La segregación de sujetos desde la infancia podría liberar a la sociedad de una plaga tan temible", dejó escrito.

Vencedores, no vencedoras. "No podemos sacralizar la II República", afirma María Rosón, "pero es cierto que desde los años veinte estaba ganando fuerza un modelo de mujer nueva, con más libertades y derechos, y con unas expectativas de vida distintas". "El franquismo trató de romper con todo eso mediante este tipo de castigos, porque la mujer era una pieza esencial en su proyecto. Se trataba de reprimirlas, devolverlas a la domesticidad y convertirlas en una especie de heroínas de los trabajos reproducti-

vos", añade. Martín Consuegra coincide: "Aquellas mujeres representaban unos ideales contrarios a una dictadura católica, militar, patriarcal y misógina. Y se potenció un tipo de mujer distinto para transmitir los valores del Régimen". Se trataba, añade Herrasti, "de anular a las mujeres, supeditarlas al varón". "Lo explicó muy bien Pura Sánchez: 'Hubo vencedores, pero no vencedoras', porque las mujeres de uno y otro bando fueron invisibilizadas después de la guerra, que no solo fue política, sino de género".

Memòria històrica

Canviar el final de la

INÈDIT • El Centre d'Interpretació de la Guerra Civil d'Alcoletge ultima l'obertura del primer 'escape room' dedicat al conflicte bèl·lic
MISSIÓ • Els participants s'enfundaran en el paper d'un batalló republicà que ha d'aconseguir els plànols de l'ofensiva final de l'exèrcit rebel per tal d'evitar l'ocupació de Catalunya **TRINXERA** • L'Ajuntament adequa i senyalitza les fortificacions del tossal de la Nora

Emili Bella
ALCOLETGE

És principis de gener de l'any 1939. L'alt comandament de les tropes rebels, en el seu avenç des del front d'Aragó, ha muntat un quarter d'operacions a la petita localitat d'Alcoletge (Segrià) des d'on prepara l'ofensiva final sobre Catalunya. L'exèrcit republicà hi enviarà l'aviació i d'aquí a una hora bombardejarà el destacament. Abans, però, hi destinarà un batalló perquè obtingui els plànols de l'operació definitiva. Definitiva? Si els aconsegueixen, podran frenar l'ofensiva i qui sap si canviar el rumb de la guerra. Si no hi són a temps, moriran bombardejats per foc amic. Aquest és el plantejament de l'*escape room* que el Centre d'Interpretació del Patrimoni

de la Guerra Civil - Front del Segre Ermengol Piró d'Alcoletge obrirà de manera imminent els caps de setmana amb l'ajuda d'una subvenció del Memorial Democràtic. "Ja s'ofereixen visites guiades, però volíem activitats més dinàmiques i participatives i ampliar i diversificar l'oferta", assegura Laura Pinto, l'arqueòloga i educadora ideòloga de la iniciativa.

Inicialment plantejaven un joc de pistes per a centres educatius al conjunt de les instal·lacions del museu, però van pensar que també podien adreçar-se a un públic adult que no estigui avesat a visitar centres com l'Ermengol Piró, i fer-ho a través de l'oci i la ludificació. Així, des de fa mesos han estat adequant una sala del primer pis per desenvolupar-hi l'*escape room*. "A part que sigui un

La sala del centre d'interpretació on es desenvoluparà l'activitat. Al costat, imatge aèria de la trinxera del tossal de la Nora ■ E.B. / TRÍADA

joc, volem que hi hagi rigorositat en el context històric. Ho situem en el moment en què comença l'ofensiva final contra Catalunya, quan es trenca el front del Segre i s'ocupa Catalunya en molt poc temps, perquè és una desfeta total dels republicans", relata Pinto.

Tènicament serà una barreja entre *hall scape* i *escape room*. Si un *scape room* consisteix a escapar d'una habitació resolent una sèrie d'enigmes en un temps predeterminat, en un *hall scape* no es tracta tant d'escapar com de resoldre els trencaclosques amb una finalitat. En qualsevol cas, per recrear l'època, els organitzadors s'han escarrassat a cuidar tots els detalls: s'utilitzen mapes de la zona d'operacions militars, dipòsits de combustible, cascos de soldats, indumentària original i pòsters de

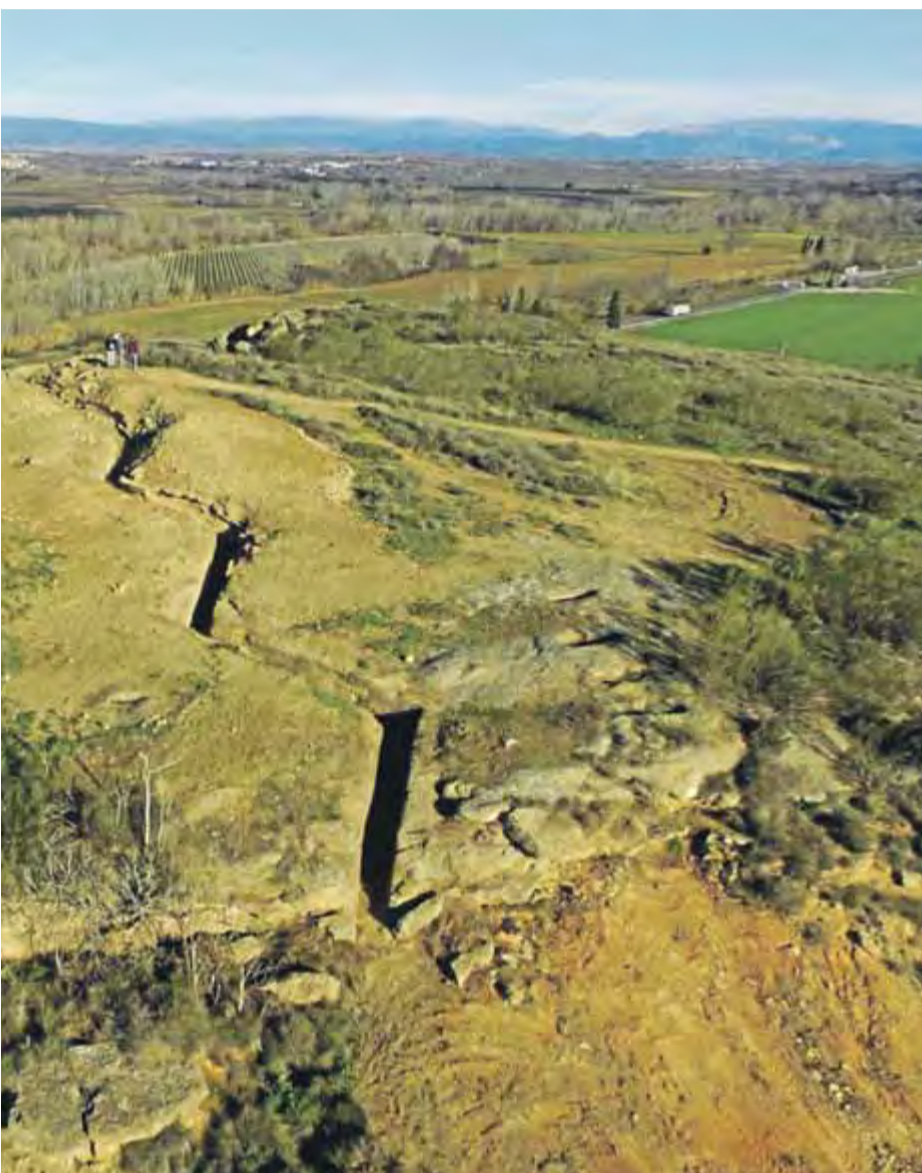
propaganda de la guerra i es reprodueixen diferents ambients, com ara el despatx del comandant, presidit per un crucifix.

A l'inici de l'experiència s'explica el context històric per situar els participants, que hauran d'anar trobant pistes, codis amagats i resolent enigmes. "Serà el primer *escape room* de la Guerra Civil", afirma la responsable de l'espai, Jezabel Pizarro.

Brigadistes de la història

Entre setmana, com que 25 alumnes no hi caben a la sala de l'*escape room*, la versió per a escoles és més un joc de pistes que es desplega pel conjunt del centre d'interpretació i s'hi treballen els continguts a mesura que es va llegint la informació de l'exposició permanent. En aquest cas, l'activitat s'anomena

a guerra

Brigadistes de la història. “Utilitzem dates de veritat per als alumnes de secundària, perquè es quedin amb aquestes dates i informacions al cap”, diu Pizarro.

Aquesta aproximació a la Guerra Civil a través del joc és només una de les múltiples iniciatives que desenvolupa el centre d'interpretació per promocionar el patrimoni municipal. El museu i l'Ajuntament d'Alcoletge, amb el suport de l'institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, van començar el desembre passat els treballs arqueològics i de restauració del Tossal de la Nora. S'estan netejant –sense excavar– les espectaculars trinxeres en ziga-zaga foradades a la roca i s'estan col·locant plafons informatius amb contingut gràfic i

S'estan netejant
les espectaculars trinxeres en ziga-zaga i col·locant plafons informatius

textos divulgatius sobre aquestes fortificacions bèl·liques del front del Segre per tal de donar visibilitat als fets de la Guerra Civil. Les trinxeres es poden visitar per mitjà d'un itinerari dissenyat per la conservadora i restauradora Maríia Martínez i les dues impulsores de l'*escape room*. Es tracta d'un espai adherit a la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica del Memorial Democràtic.

L'observatori, rehabilitat
De fet, no gaire lluny d'allà, l'Ajuntament ja va executar l'any passat un projecte de conservació i millora de l'Observatori del Tossal dels Morts, una fortificació republicana utilitzada per dur a terme tasques de vigilància en el marc de la línia de front. Es va procedir a consolidar l'estructura perquè les esquerdes, les fissures i les pedres de l'antic mur islàmic que formen part d'algunes parets de l'observatori no constituïssin cap perill per als visitants i es va renovar el material expositiu. ■

‘Escape room’ al refugi antiaeri de Valls ■ AJ. VALLS

Tic-tac dins el refugi antiaeri

PIONERS • Valls disposa des del 2020 d'un ‘escape room’ en unes galeries utilitzades tres vegades per la població durant la guerra per protegir-se de bombardejos **REpte** • Es tracta de desactivar una bomba

E. Bella
VALLS

Valls va ser pionera pel que fa a la creació d'*escape rooms* relacionats amb la guerra. Fa dos anys que obre el refugi antiaeri de la capital de l'Alt Camp a tres grups de cinc persones que competeixen per desactivar una bomba a partir d'una sèrie de pistes escampades per les galeries, que porten a formar una paraula que servirà per aturar el compte enrere en un ordinador. “El valor afegit de l'activitat és que té lloc en el refugi antiaeri, no és el mateix que desactivar una bomba en una nau qualsevol”, explica una de les responsables de l'Oficina de Turisme, Olga Garcia.

El municipi ha sabut donar un altre ús a l'espai, on també es fan visites guiades, i dotar-lo d'una activitat de difusió del patrimoni. No en va, es tracta d'un dels punts de la Xarxa d'Espais de Memòria del Memorial Democràtic. Si bé l'*escape room* és una iniciativa lúdica, totes les sessions comencen amb una explicació als visitants “d'on són, com es va construir el refugi i per què, i de què forma part, i és una manera de posar-los en situació: estan fent un *escape room* en un espai real”, observa Garcia. S'organitza cada últim dissabte de mes, sempre amb reserva prèvia.

6

euros costa participar en l'activitat al refugi antiaeri que proposa l'Oficina de Turisme de Valls.

No hi van escoles i l'edat mínima de participació és 16 anys.

El refugi es troba sota la plaça del Blat, a tocar de l'ajuntament de la ciutat. Construït l'any 1938 en vista del perill dels bombardejos, es va foradar seguint el projecte dissenyat per l'arquitecte municipal Josep Maria Vives Castellet. El cap de les obres va ser Ramon Clavalls i els mateixos veïns de Valls van col·laborar en l'excavació. Va ser utilitzat en almenys tres ocasions durant el conflicte bèl·lic per la població civil. No cal ambientar gaire. Es troba a uns vuit metres de profunditat i les galeries, de maons, fan 1,80 metres d'alçada i 1,60 d'amplada. La zona que es pot visitar actualment fa uns 55 metres de llargada. “La gent està entusiasmada i n'hi ha que ja l'han fet però ens demanen que modifiquem les pistes per poder-lo tornar a fer”, assegura Garcia, que calcula que més de 500 persones del municipi ja hi han participat.

Com a novetat, el Nadal passat van començar a fer sessions exclusives per a empreses que els ho demanaven com a regal nadalenc per als seus treballadors. Fins al mes de juny en continuaran obrint l'últim dissabte de mes, però en vista de la temporada d'estiu i de l'èxit probablement ho potenciaran. Mentrestant, el 25 de març comença el pròxim compte enrere. ■

Cultura

Benjamin desemballa la biblioteca

DONACIÓ · Els fons bibliogràfics de dos humanistes europeus permeten posar la primera pedra de la Casa Benjamin de Portbou **PROJECTE** · La reforma completa de les antigues escoles costarà prop de 2,8 milions d'euros

Eva Vázquez
PORTBOU

L'única vegada que Walter Benjamin va esmentar Portbou va ser en la nota que va lliurar amb pressa a Henny Gurland, la dona que l'havia acompanyat en el pas clandestí de la frontera, perquè la fes arribar a Theodor Adorno. "Serà en un petit poble del Pirineu on ningú no em coneix, on la meua vida s'acabarà", hi havia escrit, i en efecte, l'endemà el van trobar mort a l'habitació de la fonda on s'allotjava. Si hagués esperat unes hores més, potser no li hauria calgut la sobredosi de morfina, però Benjamin ja estava desfet, i allargar la incertesa de saber si podria continuar l'endemà el camí de l'exili o seria retornat a la França ocupada devia semblar-li un patiment inútil. En aquestes circumstàncies, no va poder apreciar de Portbou més que aquella rodonesa blava de final de trajecte, just allà on no era ningú, sinó un jueu més fugint dels nazis. En canvi, quan Hannah Arendt va arribar al mateix poble al cap d'uns mesos seguint les seves passes, va trobar consol en els turons batuts pel vent, en el mar embravint, en la soledat lluminosa del modest cementiri on acabava de buscar sense sort la tomba del seu amic. "És un dels llocs més fantàstics i bonics que hagi vist mai", va dir. La presència encara que fugaç de Benjamin havia transformat la imatge de Portbou d'una manera tan poderosa, que en poc temps deixava de ser un llogaret perdut enmig del no-res per esdevenir un paisatge meravellós.

Avui encara ho és per a centenars de viatgers de tot el món que peregrinen cada any fins a aquest discret racó per honorar un dels pensadors més influents del segle XX i descendir a un peu de l'abisme per les escales del memorial Pas-

satges que va instal·lar-hi l'escultor israelià Dani Karavan. Aquest monument que demana del visitant no només el recolliment sinó que el posa també en perill, havia de ser la primera pedra del gran projecte de fer de Portbou un espai de referència internacional al voltant del pensador alemany i dels conceptes que travessen la seva obra, però d'aquell propòsit només en van quedar tres o quatre notícies apoteòsiques, com ara la possibilitat que el prestigiós arquitecte Norman Foster dissenyés l'anelhada Casa Benjamin, i unes quantes promeses incomplertes d'implicació institucional per finançar amb garanties un programa sòlid i autènticament ambiciós. Al final ha estat una organització privada, la Fundació Angelus Novus, presidida per la crítica d'art Pilar Parcerisas, la que ha assumit el repte de

El nou espai servirà per acollir els visitants que venen a Portbou seguint les passes del pensador

fer arribar a port aquella vella aspiració, amb la complicitat de l'Ajuntament i el suport del Ministeri de Cultura, Ferrocarrils de la Generalitat i el govern alemany. És com a mínim un principi que aporta per fi la novetat de saltar de les paraules als fets i que ha permès inaugurar de moment la Biblioteca Walter Benjamin en un espai provisional de les antigues escoles de Portbou.

Aquest vell edifici de tres cossos aixecat el 1913 i que durant el franquisme va servir d'ajuntament ha estat l'emplaçament escollit des de les primeres temptatives per allotjar-hi la futura Casa Walter Benjamin. Reformar-lo completament costarà prop de tres milions d'euros (en concret, 2.772.318),

d'acord amb l'avantprojecte encomanat als arquitectes Jordi Pigem i Joan Falgueras, que es va presentar en l'última edició de la Fira del Llibre de Frankfurt i que va servir per refermar el compromís de l'Estat espanyol i del govern alemany (molt interessat que Portbou sigui una peça clau dins una xarxa de centres de coneixement enfocats sobretot als joves) en una obra que ha de ressituat el poble com a destinació d'un turisme cultural i de memòria.

El projecte de Pigem i Falgueras, finançat per Ferrocarrils de la Generalitat gràcies a la implicació de l'exsecretari general de Territori i Transports, Ricard Font, concep la reforma de l'interior de les escoles com "un helicoide continu de fragments" que, adoptant el sistema de les feixes típiques de la costa del cap de Creus, enllaçarà les diferents altures a través de plataformes i voladissos, fent servir textures i colors que remetin al territori, com ara els pans de suro, la ceràmica o la vidrieria. Al cor de l'edifici, com "el seu nucli visible", hi haurà la biblioteca, en un espai ampli i diàfan adequat per celebrar-hi trobades i debats. Mentrestant, però, ja s'ha habilitat una part de la nau sud, on hi havia hagut les aules de les nenes, per encabir-hi els primers 4.500 volums de la biblioteca benjaminiana, procedents de les donacions de dos humanistes europeus influïts pel pensador alemany: Gian-Luigi Ponzano i Philippe Ivernel. "Feia vergonya històrica que aquest projecte no hagués tirat endavant", diu Parcerisas, que ara almenys veu com "tindrem un lloc on atendre bé la gent que arriba buscant les traces de Benjamin".

L'adequació de l'espai, d'un minimalisme tremendament eficaç que aprofita al màxim la llum natural i que connecta amb el camí que porta al memorial *Passatges* de

Pilar Parcerisas mostra la taula de les últimes adquisicions de la biblioteca, on destaca la maqueta de l'escenografia de Joan Josep Guixà per a l'obra 'Walter Benjamin-Bertolt Brecht. Trobada a Portbou'. Al costat, l'estat actual d'una de les naus de l'antic ajuntament, a l'entrada del poble; el memorial 'Passatges' en memòria de Benjamin a l'entrada del cementiri, i l'enginyer Gian-Luigi Ponzano, en un retrat de 1953 cedit pel seu nebot Giovanni Ponzano, davant la Facultat d'Enginyeria i Arquitectura de Torí. ■ MANEL LLADÓ / CORTESIA GIOVANNI PONZANO

Karavan (avui tan visitat com el pi on van trobar penjada "la noia de Portbou"), ha tingut un cost de 130.000 euros, aportats per la Direcció de Belles Arts del Ministeri de Cultura (60.000), la Diputació de Girona (40.000) i l'Ajuntament de Portbou (30.000), a banda de la Fundació Angelus Novus, que hi ha col·laborat amb el mobiliari. La participació de la Generalitat encara està pendent de concretar-se, però Pilar Parcerisas confia que també hi acabarà sent. La seva absència, en tot cas, seria incomprendible, com ja ho és, de fet, que cap President català no hagi estat en visita oficial a Portbou en trenta anys. Els últims que van venir-hi van ser Jordi Pujol i Pasqual Maragall, quan encara cuejava la fantasia que Foster assumís la rehabilitació de la casa.

Que la primera pedra d'aquest santuari del pensament hagi acabat sent la biblioteca traça un cercle perfecte dins la constel·lació simbòlica de Benjamin. Ben mirat, "Desempaquetat la biblioteca" és un text que ocupa un lloc central en el seu pensament, sobre el col·leccio-

nisme primer de tot, però també sobre els objectes com a dipositaris de memòria, sobre la responsabilitat de preservar-los com un deure que projecta també una moral sobre el món, i sobre el poder que desprenen, en el seu misteri i els seus dons, per fer front a l'abisme. Probablement hauria donat la seva benedicció a una biblioteca que també "fa partió amb els records" en saber que els llibres que omplen els prestatges conformen, com diu Parcerisas, "un retrat del segle XX" i, al mateix temps, de les inquietuds intel·lectuals dels seus propietaris. La majoria són llibres profusament anotats, subratllats i marcats, perquè han format part de "lectures viscudes", i en alguns casos es tracta de primeres edicions o de volums ja intromables. El fons es completa amb part de l'arxiu de Ponzano, que inclou correspondència amb Lisa Fittko, la passadóra que va ajudar Benjamin a travessar la frontera el setembre de 1940, i exemplars de la revista *L'illustration* dels anys 1936-1939, que donen testimoni de l'auge dels feixismes a Europa. ■

Un italià al Portbou dels anys cinquanta

Els dos fons bibliogràfics que constitueixen el germen de la Biblioteca Benjamin provenen de dos humanistes molt propers a la sensibilitat del pensador, que van llegir amb fruïció i profit mentre s'interessaven, paral·lelament, per la Guerra Civil espanyola, la Revolució Russa, l'Escola de Frankfurt, la literatura francesa i alemanya, l'art d'avantguarda, el teatre experimental, la història del món jueu i la memòria de l'exili. Són títols d'Adorno, Kracauer, Simmel, Goethe, Brecht, Proust, Kafka o Artaud, però també de Virilio, Deleuze, Lévinas, Lukács, Jünger o Lacan. En conjunt, prop de 4.500 llibres, que creixeran amb noves edicions d'obres del mateix Benjamin o relacionades amb els seus referents intel·lectuals.

El cos principal formava part de la biblioteca personal de Gian-Luigi Ponzano (Alexandria, 1929-Ivrea, 2018), enginyer durant quaranta anys de l'empresa Olivetti a Torí, responsable de la mecànica de la primera màquina d'escriure electrònica del món (l'ET 101) i dissenyador de la famosa *magherita*. Fascinat per la història d'Espanya, hi va viatjar unes quantes

vegades des de 1958, en una de les quals almenys va fer parada a Portbou per visitar el cementiri del seu admirat Benjamin. Des de 1998, de fet, va escriure regularment a l'Ajuntament empordanès oferint la seva biblioteca per a la projectada Casa Benjamin, però mai no va rebre cap resposta. Fins que Pilar Parcerisas el va anar a veure a Ivrea, el 2016, i Ponzano li va refermar el compromís: "L'endemà de la meua mort, ja podeu venir a buscar-ho tot", li va posar per escrit.

La biblioteca de Philippe Ivernel (Château-Thierry, 1933-París, 2016), en canvi, ha arribat a Portbou a través de la seva vídua, que Parcerisas va conèixer a París. El seu és un perfil acadèmic, de professor universitari amb una gran cultura literària i filosòfica, a més d'un coneixement notable del teatre alternatiu, des de Bertolt Brecht a Pina Bausch. Traductor del mateix Brecht, Adorno, Gadamer i, sobretot, Benjamin al francès, permet aprofundir en el període d'entreguerres i la Segona Guerra Mundial, aquell moment en què, com diu Parcerisas, "Europa va començar a desaparèixer".

Building a unique voice

ZeitZ Mocoa | In Cape Town, the museum's

director Koyo Kouoh talks to *Joseph Cotterill*

about creating a pan-African museum for all

Above: Koyo Kouoh at ZeitZ Mocoa, photographed by André Beka for the FT

Top right: "Homage" (2022) by Sphshelo Mnguni, from "When We See Us"

Left: ZeitZ Mocoa's 'cellular honeycomb' atrium — Bruno Elias

Born in 1967 in Douala and educated in Switzerland, Kouoh moved to Dakar, Senegal's capital and a centre of arts and culture, in the 1990s. In 2008, she founded RAW Material Space, an independent art space in the city. "I was one of the first African curators to say that we need to build out independent institutions, to create a genealogy of practice, the history of artistic practice on the continent," Kouoh says. "The museum is a huge game-changer in the field."

Even though ZeitZ Mocoa is barely five years old, the museum had a shaky start — or, as Kouoh, who was appointed to help lead a turnaround, puts it: "We went through multiple crises and came out stronger." In 2019, just months after it opened, Mark Coetzee, Kouoh's predecessor, was suspended for alleged misconduct towards young assistant curators. He was ultimately sacked and died last year. The scandal came amid early scepticism about the museum's governance, academic clout and critical output. Appointed in 2019, Kouoh was an

'I believe in the process of transformation and the process of change, and time is the best ally'

overhaul of how the museum was run a priority. This had to be carried out at the height of the coronavirus pandemic, with strict lockdowns in South Africa that slashed visitor numbers. "A lot of things have changed," she says. ZeitZ remains co-chair of the museum's board with David Green, chief executive of the V&A Waterfront, developer of the surrounding harbour district; there is also a "global council" of art-world luminaries such as British-Nigerian artist Yinka Shonibare and lawyer and collector Palane Kingston, ambassadors for the museum worldwide.

When *We See Us* is part of the broadening of international cult. "The exhibition is travelling, to Europe and the US," Kouoh says. Her team is already working on the next exhibition on the same scale, but the museum's programming will not just group African artists

together in big shows. "The last 50-40 years have been very much imprinted by group exhibitions... we need to reclaim our space in terms of agency and cultural practices, and our ownership of museums," Kouoh says. The museum will do more to highlight, and look back on, individual African artists with more solo exhibitions and retrospectives, she adds. "From young to mid-career to established, we don't want to make a distinction. We want a cross-generational conversation between these artists."

Kouoh is also having to navigate developing a museum with continental ambitions in the midst of South Africa's political and economic turmoil. Despair is high in the country, which is suffering power and other urgent problems. "I believe in the process of transformation and the process of change, and time is the best ally [for South Africa]," Kouoh says. Before the fall of apartheid in 1994, "we were not even dreaming of South Africa being liberated in the 1990s."

In a bid to break through the post-apartheid inequity that plagues access to art in the country, ZeitZ Mocoa has piloted a "mobile museum" that will tour marginalised townships in Cape Town and further afield. With the University of the Western Cape, a local research institution, Kouoh has also set up a fellowship programme to train a new generation of African art curators.

"It is unapologetically and decisively a pan-African, pan-diasporic museum," Kouoh says. "I am adamant about our... we are building our own voice, our own language."

zeitzmocoa.museum

in a reclaimed grain silo on the Cape Town waterfront, Congolese nightclubbers jostle with Xhosa beer drinkers, Haitian schoolgirls, African-American workers and Zulu spiritual healers — all figures in a landmark exhibition at Africa's biggest contemporary art collection.

When *We See Us*, a survey of figurative art spanning works by more than 150 artists who have explored black identities over the past century, is a strong statement about the renewed pan-African ambitions of the ZeitZ Museum of Contemporary Art Africa (Mocoa) under Koyo Kouoh, one of Africa's most influential curators.

"I am a fundamental pan-Africanist — I belong to the entire continent and the

entire continent belongs to me," Cameroun-born Kouoh says of the curatorial philosophy that is raising the profile of "the ZeitZ", a still-young non-profit that was established in 2017 around the private collection of German philanthropist Jochen Zeitz.

The Harley-Davidson chief executive's name still looms over the towering, tubey edifice, which is dominated within by a vaulting nine-storey atrium that Thomas Heatherwick, its designer, once likened to a "cellular honeycomb". It has the challenge of being Africa's biggest repository of modern art while being based in a deeply unequal country where museum-going is often reserved for a privileged few.

But Kouoh, executive director of the museum, has led a major restructuring in recent years with the aim of fulfilling ZeitZ Mocoa's mandate to be on the frontier of the continent's art. "In the last 10 years, there has been a resurgence in figuration — and there has been a frenzy about black figuration," Kouoh says. "It's fundamental to all kinds of art histories, and it's not different on the continent." Even if it is, she adds, "annoying" that western collectors and critics sometimes see this as a new discovery. "I'm here to serve first and foremost the continent of

Construir una veu única

A Ciutat del Cap, el director del museu, Koyo Kouoh, parla de la creació d'un museu pan-africà per a tothom

En una sitja de gra recuperada al passeig marítim de Ciutat del Cap, els clubs nocturns congoleesos es barregen amb els bevedors de cervesa Xhosa, les escoles haitianes, els treballadors afroamericans i els curanderos espirituals zulús, totes figures en una exposició històrica a la col·lecció d'art contemporani més gran d'Àfrica.

When We See Us, una enquesta d'art figuratiu que abasta obres de més de 150 artistes que han explorat les identitats negres durant el segle passat, és una declaració contundent sobre les renovades ambicions panafricanes del Museu d'Art Contemporani d'Àfrica de Zeitz (Mocaa) sota Koyo Kouoh, un dels comissaris més influents d'Àfrica.

"Sóc un panafricanista fonamental: pertanyo a tot el continent i tot el continent em pertany", diu Kouoh, nascut a Camerun, sobre la filosofia curatorial que està augmentant el perfil de "el Zeitz", un encara jove no benefici que es va establir el 2017 al voltant de la col·lecció privada del filantrop alemany Jochen Zeitz.

El nom del director executiu de Harley-Davidson encara planeja sobre l'alt edifici de tubs, que està dominat per un atri de nou pisos amb volta que Thomas Heatherwick, el seu dissenyador, va comparar una vegada amb un "bresca cel·lular". Té el repte de ser el dipòsit més gran d'art modern d'Àfrica, alhora que està basat en un país profundament desigual on l'accés als museus està sovint reservat per a uns pocs privilegiats.

Però Kouoh, director executiu del museu, ha liderat una important reestructuració els darrers anys amb l'objectiu de complir el mandat de Zeitz Mocaa d'estar a la frontera de l'art del continent. "En els últims 10 anys, hi ha hagut un ressorgiment de la figuració, i hi ha hagut un frenesí per la figuració negra", diu Kouoh. "És fonamental per a tot tipus d'històries de l'art, i no és diferent al continent". Fins i tot si és, afegeix, "molent" que els col·leccionistes i crítics occidentals de vegades ho vegin com un nou descobriment.

"Estic aquí per servir primer i sobretot el continent d'Àfrica i la seva diàspora", diu. I aquesta diàspora s'estén a tot arreu: "M'agrada fer la broma que Amèrica és només un país africà més, que Brasil és només un país africà més". Això es reflecteix en el títol de When We See Us, un gir de perspectiva sobre When They See Us, la sèrie de Netflix del 2019 d'Ava DuVernay sobre els acusats falsament de Central Park Five.

Artistes afroamericans com Kehinde Wiley, retratista naturalista de Barack Obama, es barregen a l'exposició amb grans pintors de tradicions continentals com el socialrealista sud-africà Gerard Sekoto. Les sales s'organitzen de manera lliure al voltant de temes com la vida quotidiana i l'espiritualitat, més que la cronologia o el

país, forçant aquestes obres a dialogar. És alhora la marca registrada de Kouoh i una guia sobre el futur de com l'art africà contemporani podria aparèixer a l'escenari mundial.

Nascut el 1967 a Douala i educat a Suïssa, Kouoh es va traslladar a Dakar, la capital del Senegal i centre d'arts i cultura, als anys noranta. L'any 2008 va fundar RAW Material Company, un espai d'art independent a la ciutat. "Vaig ser un dels primers comissaris africans a dir que hem de construir institucions independents, crear una genealogia de la pràctica, la història de la pràctica artística al continent", diu Kouoh. "El museu és un gran canvi de joc en el camp".

Tot i que Zeitz Mocaa té amb prou feines cinc anys, el museu va tenir un inici inestable, o, com diu Kouoh, que va ser designat per ajudar a liderar un canvi, "vam passar per múltiples crisis i vam sortir més forts". El 2018, pocs mesos després de la seva obertura, Mark Coetzee, el predecessor de Kouoh, va ser suspès per presumpta mala conducta cap a joves comissaris assistents. Finalment, va ser acomiadat i va morir l'any passat. L'escàndol es va produir enmig d'un escepticisme primerenc sobre la governança del museu, la influència acadèmica i la producció crítica.

Nomenat el 2019, Kouoh va fer una revisió de la manera com es gestionava el museu com a prioritat. Això s'havia de dur a terme en el moment àlgid de la pandèmia de coronavirus, amb estrictes bloquejos a Sud-àfrica que van reduir el nombre de visitants. "Han canviat moltes coses", diu. Zeitz continua sent copresident de la junta del museu amb David Green, director executiu de V&A Waterfront, desenvolupador del districte del port circumdant; també hi ha un "consell global" de lluminàries del món de l'art com l'artista britànic-nigeriana Yinka Shonibare i l'advocat i col·leccionista Pulane Kingston, ambaixadors del museu a tot el món.

Quan ens veiem forma part de l'ampliació del poder internacional. "L'exposició està viatjant, a Europa i als EUA", diu Kouoh. El seu equip ja està treballant en la propera exposició a la mateixa escala, però la programació del museu no només agruparà artistes africans en grans espectacles. "Els darrers 30-40 anys han estat molt marcats per les exposicions col·lectives. . . havíem de recuperar el nostre espai en termes d'agència i pràctiques culturals, i la nostra propietat de les veus", diu Kouoh. El museu farà més per destacar i mirar enrere els artistes africans individuals amb més exposicions individuals i retrospectives, afegeix. "Des de jove fins a mitjans de carrera i establerts, no volem fer una distinció. Volem una conversa entre generacions entre aquests artistes".

Kouoh també ha de navegar desenvolupant un museu amb ambicions continentals enmig de la crisi política i econòmica de Sud-àfrica. La desesperació és alta al país, que pateix talls de llum i altres problemes urgents. "Crec en el procés de transformació i el procés de canvi, i el temps és el millor aliat [per a Sud-àfrica]", diu Kouoh. Abans de la caiguda de l'apartheid el 1994, "ni tan sols somiàvem que Sud-àfrica fos alliberada als anys noranta".

En un intent de trencar la desigualtat post-apartheid que afecta l'accés a l'art al país, Zeitz Mocaa ha impulsat un "museu mòbil" que recorrerà els municipis marginats de Ciutat del Cap i més enllà. Amb la Universitat del Cap Occidental, una institució de

recerca local, Kouoh també ha creat un programa de beques per formar una nova generació de comissaris d'art africans.

"És sense disculpes i decididament un museu pan-africà i pandiaspòric", diu Kouoh. "Estic inflexible al respecte. . . estem construint la nostra pròpia veu, la nostra pròpia llengua".

<https://www.ft.com/content/e687579c-3917-4ca1-a094-76289fab889d>

Arts

If you visit Igbo Street in Benin City, in Edo State, you will come across a street of bronze casters. This guild has passed down the art from father to son for more than a thousand years – the same street where the famous Benin Bronzes were cast is still in operation.

Nigerian arts and culture are thriving. Despite a global economic downturn, an unstable currency, inflation and political turbulence, creative expression flourishes through the power and sophistication of our ancient Kingdoms, and our post-independence freedoms.

West Africa has recently come into focus as the Benin Bronzes take centre stage in the restitution discussion. But the truth is: restitution is meaningless if it doesn't catalyse and connect with the present and the future. The return of objects does not reach its maximum impact if we, as a globalised art world, do not link this moment with the vibrancy of Africa's contemporary art scene and come together to support its overdue rise and those working within it.

Restitution addresses the injustices of history and is symbolic as it reintroduces missing pieces into our artistic canon. But it is not static. The enthusiasm to return and the self-congratulation that accompanies it should metamorphose into a new connection with the countries from where the works originate. The return of objects such as the Benin Bronzes is not the ending of a relationship; it should be the beginning.

Much of the west African art scene's success is owed to collectivity and community. Residency programmes founded by some of today's most successful contemporary artists – such as Kehinde Wiley's Black Rock Senegal, Yinka Shonibare's GAS Foundation, Amoako Boakye's dot.ateliers and the Ndoro Residency – encourage home-grown talent and collaborate with exciting galleries on the ground, such as Accra's ADA and Gallery 1937, Rele, Ko and Tiwani in Lagos, and itinerant projects between Lagos and London by Dada Gallery and SABO.

El Anatsui's Turbine Hall Commission at Tate Modern later this year underlines the impact the Ghanaian artist has made on subsequent generations. Known for his bottle-top installations, his practice goes far beyond that. For Nigeria, we are experiencing a vibrancy in the contemporary domestic scene and in the diaspora – the likes of Tunji Adeniyi-Jones, Nengi Omuku, Victor

'A long legacy of creativity'

West Africa | The region's art, from Benin bronzes

to the present day, is a continuous story with global importance, writes curator *Aindrea Emelife*

Ehikhameor – many of whom feature in Gagosian London's upcoming show *Rites of Passage*.

In the 20th century, the political realist works of Aina Onabolu and Akinola Lasokan, the cultural revivalism art of Ben Enwonwu, and the anti-colonial, antinationalist art of Uche Okeke and the Zaria Society were all defined by avant-garde ideologies. As I write in the wake of Nigeria's elections, I think of Demas Nwoko's 'Nigeria, 1959' (1960).

Top, from left: 'Kwado I' (2022) by Nengi Omuku; 'Nigeria, 1959' (1960) by Demas Nwoko; Rukayat, Lagos (2019) by Stephen Tayo

Right: 'Head with Horns (Oja Suite)' (1962) by Uche Okeke – Courtesy Hering Centre and Philip Mouldsmith, Gallery London, courtesy of TAFETA.

Nwoko sought inspiration from European Symbolists and Post-Impressionists such as Henri Rousseau and Paul Gauguin and, with Uche Okeke's call for a "natural synthesis" of tradition and western culture, merged the two. In the political disquiet a year before independence from colonial rule, the white officers are long, drawn-out symbols of disillusionment – tired and almost ghostly white – set against the characters behind, where shadow cloaks black faces. The brushwork is elegant and considered, and there is something quite biblical in the composition – an ominous foreboding. This tipping point image is part of a broader art history of post-colonialism, the discourse of which still ripples through contemporary art.

The possibilities of west African art are exciting, but it cannot be an island. How can the western art world engage and support institutions in west Africa and across the continent, and connect these thriving hubs with their own so that this creative moment is sustained? In the pursuit of a truly global art ecosystem, one could envision a true and equitable circulation of cultures. If globalisation can bring Africa to the world and the world to Africa, how does this circulation produce returns?

Optimism is at the heart of African sensibility. The late curator Okwui Enwezor said, "The future belongs to Africa because it seems to have happened everywhere else." In many ways,

The Edo Museum of West African Art (EMOWAA) – where I have recently been appointed curator, modern and contemporary – is emblematic of such a bright future. Due to open in stages from 2024, it will be a world-class arts, culture and heritage complex that will celebrate, research and conserve west African and diaspora art from antiquity up to the modern day, as well and almost history. Its ambitions and scope extend much further than a repository for Benin Bronzes.

What does a museum for west Africa need to do? How does this differ from its western counterparts? Economic uncertainty means that a relevant African-

based museum must do much more. The creative sector is one of the fastest growing, and African cultural institutions such as EMOWAA should provide an ecosystem to nourish skills, exchange and opportunities for creatives and cultural heritage specialists. There is an urgent need for creative hubs with research labs, galleries, education and performance spaces, all of which are embedded in EMOWAA's plans.

Until the mid-1990s art history didn't have a field that focused on modern and contemporary African art. We found our own scholars to fill these gaps – historians and curators such as the late Okwui Enwezor and Chika Okeke-Agulu, whose impactful academic careers insist on the importance of the work that African artists, living in and outside of the continent, have made and continue to make. One of my principal goals at EMOWAA is to build on these efforts to tell our stories and extend the intricate connections that already exist.

My first remit: Nigerian Modernism. The civil rights movement of the 1960s, when the sociopolitical circumstances in the US highlighted racial injustices, catalysed unprecedented creativity. Artists such as Faith Ringgold, Jacob Lawrence and Betye Saar in the US were making work about their predicament at the same time as Nigeria's Modernists such as Uche Okeke and Demas Nwoko were grappling with a two-fold optimism and criticality in a post-independence Nigeria. Art had to play a role in the transformation of society – in majority-

'The future belongs to Africa because it seems to have happened everywhere else' – Okwui Enwezor

black nations, issues of identity and representation take on a new meaning. Following the rallying events of the Black Lives Matter movement, we are presented with an opportunity to foster curiosity, research and support for a vibrant new art scene which is, in fact, just the uncovering of a long legacy of creativity. As we reconfigure how to tell a more expansive story of what it means to be human, we must look to Africa.

To do this authentically, we must engage, support and collaborate. Long-term investment – by way of financial support, institutional partnerships and collaborative initiatives that prioritise culture as a nation-maker – must ensure that the art scene we have fought so hard to build for ourselves is connected to a global story. Supporting the future – museums, artists and curators of the future – is at the core of what is exciting in west Africa. The role of the artist is to bring their view of the world to us, to challenge what we thought we knew or to remove the limiting blinkers of history to see ourselves in new ways.

RONALD PHILLIPS

GREAT ENGLISH FURNITURE

"Un llarg llegat de creativitat"

L'art de la regió, des dels bronzes de Benín fins a l'actualitat, és una història contínua amb importància mundial

L'art de la regió, des dels bronzes de Benín fins a l'actualitat, és una història contínua amb importància mundial

Si visiteu el carrer Igun de la ciutat de Benín, a l'estat d'Edo, us trobareu amb un carrer de rodes de bronze. Aquest gremi ha transmès l'art de pares a fills durant més de mil anys; el mateix carrer on es van fundir els famosos bronzes de Benín encara està en funcionament.

Les arts i la cultura nigerianes estan prosperant. Malgrat una recessió econòmica global, una moneda inestable, la inflació i les turbulències polítiques, l'expressió creativa floreix gràcies al poder i la sofisticació dels nostres antics regnes i les nostres llibertats posteriors a la independència.

L'Àfrica occidental s'ha centrat recentment a mesura que els bronzes de Benín prenen el protagonisme en la discussió sobre la restitució. Però la veritat és que la restitució no té sentit si no catalitza i connecta amb el present i el futur. El retorn dels objectes no assoleix el seu màxim impacte si nosaltres, com a món de l'art globalitzat, no vinculem aquest moment amb la vitalitat de l'escena artística contemporània d'Àfrica i ens unim per afavorir el seu ascens esperat i els que hi treballen.

La restitució aborda les injustícies de la història i és simbòlica, ja que reintrodueix peces que falten al nostre cànon artístic. Però no és estàtic. L'entusiasme per tornar i l'autofelicitaçió que l'acompanya s'haurien de transformar en una nova connexió amb els països d'on provenen les obres. El retorn d'objectes com els Bronzes de Benín no és el final d'una relació; hauria de ser el principi.

Gran part de l'èxit de l'escena artística de l'Àfrica occidental es deu a la col·lectivitat i la comunitat. Els programes de residència fundats per alguns dels artistes contemporanis de més èxit actuals, com ara Black Rock Senegal de Kehinde Wiley, la Fundació GAS de Yinka Shonibare, els dot.ateliers d'Amoako Bofo i la residència Noldor, fomenten el talent local i col·laboren amb galeries interessants sobre el terreny, com Accra's. ADA i Gallery 1957, Rele, Ko i Tiwani a Lagos, i projectes iterants entre Lagos i Londres de Dada Gallery i SABO.

La Comissió de Turbine Hall d'El Anatsui a la Tate Modern a finals d'any subratlla l'impacte que l'artista ghanesa ha tingut en les generacions posteriors. Conegut per les seves instal·lacions amb ampolles, la seva pràctica va molt més enllà. Per a Nigèria, estem experimentant una vitalitat a l'escena domèstica contemporània i a la diàspora, com Tunji Adeniyi-Jones, Nengi Omuku, Victor Ehikhamenor, molts dels quals apareixen al proper programa de Gagolian London Rites of Passage.

Al segle XX, les obres realistes polítiques d'Aina Onabolu i Akinola Lasekan, l'art de revivalisme cultural de Ben Enwonwu i l'art anticolonial i antinacionalista d'Uche Okeke i la Societat Zaria estaven tots definits per ideologies avantgardistes. Mentre escric després de les eleccions a Nigèria, penso en "Nigèria, 1959" (1960) de Demas Nwoko. Nwoko va buscar inspiració en simbolistes i postimpressionistes europeus com Henri Rousseau i Paul Gauguin i, amb la crida d'Uche Okeke a una "síntesi natural" de la tradició i la cultura occidental, va fusionar els dos. En la inquietud política d'un any abans de la independència del domini colonial, els oficials blancs són símbols llargs i allargats de la desil·lusió —cansats i gairebé fantasmagòrics— situats contra els personatges que hi ha darrere, on l'ombra cobreix les cares negres. La pinzellada és elegant i considerada, i hi ha alguna cosa bastant bíblica en la composició: un presentiment ominós. Aquesta imatge de punt d'inflexió forma part d'una història de l'art més àmplia del postcolonialisme, el discurs del qual encara flueix a través de l'art contemporani.

Les possibilitats de l'art de l'Àfrica occidental són emocionants, però no pot ser una illa. Com pot el món de l'art occidental implicar i donar suport a les institucions de l'Àfrica occidental i de tot el continent, i connectar aquests centres pròspers amb els seus propis perquè aquest moment creatiu es mantingui? En la recerca d'un ecosistema artístic veritablement global, es podria imaginar una circulació veritable i equitativa de les cultures. Si la globalització pot portar Àfrica al món i el món a Àfrica, com produeix retorns aquesta circulació?

L'optimisme és al cor de la sensibilitat africana. El difunt comissari Okwui Enwezor va dir: "El futur pertany a l'Àfrica perquè sembla que ha passat a tot arreu". En molts sentits, el Museu d'Art de l'Àfrica Occidental d'Edo (EMOWAA), on recentment he estat nomenat comissari, modern i contemporani, és emblemàtic d'un futur tan brillant. A partir del 2024, s'obrirà per etapes, serà un complex d'art, cultura i patrimoni de classe mundial que celebrarà, investigarà i conservarà l'art de l'Àfrica occidental i de la diàspora des de l'antiguitat fins als nostres dies, així com el patrimoni i la història. Les seves ambicions i abast s'estenen molt més enllà d'un dipòsit de bronzes de Benín.

Què ha de fer un museu per a l'Àfrica occidental? En què es diferencia això dels seus homòlegs occidentals? La incertesa econòmica significa que un museu rellevant amb seu a l'Àfrica ha de fer molt més. El sector creatiu és un dels que creix més ràpidament, i les institucions culturals africanes com EMOWAA haurien de proporcionar un ecosistema per alimentar les habilitats, l'intercanvi i les oportunitats per als creatius i especialistes en patrimoni cultural. Hi ha una necessitat urgent de centres creatius amb laboratoris de recerca, galeries, espais educatius i de performance, tots ells integrats en els plans de l'EMOWAA.

Fins a mitjans dels anys noranta, la història de l'art no tenia un camp centrat en l'art africà modern i contemporani. Hem trobat els nostres propis estudiosos per omplir aquests buits: historiadors i comissaris com ara el desaparegut Okwui Enwezor i Chika OkekeAgulu, la seva impactant carrera acadèmica insisteix en la importància del treball que els artistes africans, que viuen dins i fora del continent, han fet i continuen fer. Un dels meus objectius principals a EMOWAA és aprofitar aquests esforços per explicar les nostres històries i ampliar les connexions intricades que ja existeixen.

La meva primera missió: el modernisme nigerià. El moviment pels drets civils dels anys 60, quan les circumstàncies sociopolítiques dels EUA van posar de manifest la injustícia racial, va catalitzar una creativitat sense precedents. Artistes com Faith Ringgold, Jacob Lawrence i Betye Saar als EUA treballaven sobre la seva situació al mateix temps que els modernistes de Nigèria com Uche Okeke i Demas Nwoko es barallaven amb un doble optimisme i una crítica en una Nigèria posterior a la independència. . L'art havia de jugar un paper en la transformació de la societat: a la majoria de les nacions negres, els problemes d'identitat i representació adquireixen un nou significat. Després dels esdeveniments de concentració del moviment Black Lives Matter, se'ns presenta l'oportunitat de fomentar la curiositat, la investigació i el suport a una nova escena artística vibrant que, de fet, és només el descobriment d'un llarg llegat de creativitat. A mesura que reconfigurem com explicar una història més expansiva del que significa ser humà, hem de mirar cap a Àfrica.

Per fer-ho de manera autèntica, hem de participar, donar suport i col·laborar. La inversió a llarg termini, a través de suport financer, associacions institucionals i iniciatives de col·laboració que prioritzen la cultura com a creador de nacions, ha de garantir que l'escena artística que hem lluitat tant per construir per nosaltres mateixos estigui connectada amb una història global. Donar suport al futur (museus, artistes i comissaris del futur) és el nucli del que és emocionant a l'Àfrica occidental. El paper de l'artista és apropar-nos la seva visió del món, desafiar el que pensàvem que sabíem o eliminar les intermitents limitants de la història per veure'ns de noves maneres.

<https://www.ft.com/content/65485d98-9715-4be6-ae6b-da1e2bfd6926>

'Light on earth': friends pay tribute at murdered Brianna Ghey's funeral

Josh Halliday

North of England correspondent

Hundreds of mourners have gathered to pay tribute to the murdered teenager Brianna Ghey, who was described in a moving funeral service as a "true one-off, unique, and truly unforgettable".

The 16-year-old was found with fatal stab wounds in a park in the village of Culcheth, near Warrington, on 11 February. A boy and a girl, both 15, have been charged with her murder.

Yesterday, Brianna's friends and family were joined by local dignitaries and members of the public to pay tribute to the teenager. Wearing pink at the request of the teenager's family, they filled the aisles of St Elphin's church in Warrington, with some mourners having to listen to the service outside in the rain.

One of Brianna's friends, Kiera, remembered her as a "beautiful, amazing, fun, intelligent angel" whose "soul was always too good for this earth". Another, Amelia, said of the teenager, who was transgender:

▲ *Brianna Ghey's funeral cortege leaving church in Warrington yesterday*

PHOTOGRAPH BY CHRISTOPHER FURLONG/GETTY

"I love you so much my heart is more than broken. We would FaceTime every day. I loved every second of talking to you. We have grown together and progressed through our transition together. You made me laugh when I was down, you made me smile, I know you're here with me."

In tributes read by the Rev Debbie Lovatt, Brianna's friends described

her charismatic, brave, eccentric personality. They recalled how she would FaceTime them singing the X-rated *Bimbo Doll* by Tila Tsoli, dance around their house singing songs by the American rapper Doja Cat, and how she would Snapchat them each morning while she was getting ready.

Another friend, Lucy, became tearful as she described Brianna as "light on earth", saying: "Nothing can replace the way she made you feel."

She added: "She was kind and she was caring and we knew that she was always there for you. She found a way to make things that didn't feel like they were worth something, worth something."

Carrying pink balloons and wearing T-shirts emblazoned: "Rest in power", mourners stood in silence as Brianna's pink and white coffin arrived in a cortege led by two white horses, decorated with pink plumes.

Instead of flowers, Brianna's family had asked for donations to the charity Mindfulness in Schools Project (MISP). MISP delivers training for teachers and builds lessons for children with the aim of helping pupils navigate difficulties in life.

Brianna's school, Birchwood Community high school in Warrington, described its former pupil as a "true one-off, unique, and truly unforgettable" and said it had been a privilege to know her.

Banksy mural on derelict house in Kent torn down

Nadeem Badshah

Banksy's latest work, on the side of a derelict farmhouse in Herne Bay in Kent, has been destroyed.

The mural, *Morning Is Broken* – depicting a boy and cat in a window with corrugated iron curtains – was confirmed as a Banksy by three photos on the artist's Instagram page.

Demolition work was occurring at the site, Blacksole Farm, and one photograph shows a digger, skip and brick rubble on the ground there.

The demolition comes a month after a Banksy mural, *Valentine's Day Mascara*, in Margate, was dismantled.

Derriban mural de Banksy en una casa abandonada en Kent

El último trabajo de Banksy, en el costado de una granja abandonada en Herne Bay en Kent, ha sido destruido.

El mural, Morning Is Broken, que representa a un niño y un gato en una ventana con cortinas de hierro corrugado, fue confirmado como Banksy por tres fotos en la página de Instagram del artista.

Se estaban realizando trabajos de demolición en el sitio, Blacksole Farm, y una fotografía muestra una excavadora, un saltamontes y escombros de ladrillos en el suelo allí.

La demolición se produce un mes después de que se desmantelara un mural de Banksy, Valentine's Day Mascara, en Margate.

OPINIÓ

L'ÀLBUM

Lluís Permanyer

La seva presència potser atreïa l'atenció dels viatgers

La guardabarrera del tren del carrer Aragó

Pintoresca imatge de l'empleada ferroviària a l'altura aproximada de la cantonada entre els carrers Casanova i Aragó. De manera rotunda i indiscutible, exhibeix amb autoritat l'objecte que li confereix un comandament reconegut, si més no pel que fa al territori estret de la barrera del tren. No es tractava d'una responsabilitat banal, ja que podia evitar accidents. Som cap al 1900.

Era la conseqüència d'un problema de primera magnitud que s'havia plantejat quan es va decidir que la necessària concentració de les línies de tren es materialitzés al llarg del carrer Aragó. Entre l'opció d'establir una circulació per la superfície o bé per una trinxera a cel obert, per fortuna va resultar elegida aquesta segona gràcies a la mediació ben exercida per José de Echegaray, no en virtut de ser premi Nobel, sinó enginyer de camins, canals i ports. El 1882 es va inaugurar aquesta circula-

ció fèrria al llarg del carrer Aragó.

A l'altura aproximada del carrer Casanova, aquella enorme trinxera excavada ascendia amb suavitat i la línia de vies ja començava poc després a discórrer d'allà endavant per la superfície en direcció a Sants, lleugerament des-

mig i unes còmodes escales d'accés. Aquesta novetat va afavorir la connexió amb el barri del Ninot i el seu popular mercat.

De segur que al pas del tren davant la garita de l'empleada ella era observada amb curiositat pels viatgers més observadors, ja que es tractava de l'única novetat destacable en un trajecte tan monòton.

Aquesta fotografia em porta a recordar una cosa semblant, tot i que molt més divertida, que passava amb el guardabarrera del tren cremallera de Montserrat, Joan Jorba, després de la guerra incivil. Se li va ocórrer cridar l'atenció dels passatgers mitjançant dos gossos de carrer menuts i divertits que, no només vestien una disfressa còmica, sinó que a més saludaven amb les potes davanteres aixecades. La simpàtica pensada era recompensada tot seguit mitjançant el llançament de xavalla. ●

FREDERIC BALLET, IMATGE CENIDA PER L'ARXIU FOTOGRAFIC DE BARCELONA

Feia servei de vigilància a la zona propera al popular pont del Mico

viada cap al que després serà l'avinguda Roma. Allà es caler situar-hi una barrera per ordenar i donar seguretat al pas vertical.

D'aquí també la construcció del popularment denominat pont del Mico, d'ús exclusiu per a vianants, que primer era de fusta i després es va millorar amb una estructura de for-

QUADERN BARCELONÍ

LA TERCERA REVOLUCIÓ
Barcelona ha estat l'única ciutat del món que ha experimentat dues revolucions: la comercial a l'edat mitjana i la industrial a l'edat moderna. Aquesta afirmació tan contundent va ser expressada pel catedràtic d'Història Econòmica Jordi Nadal, una autoritat reconeguda i respectada en la matèria. La primera es va desenvolupar mitjançant l'activitat de

compravenda establerta al llarg de les dues riberes de la Mediterrània centrada en una setantena de consolats. Va ser de tal abast que va propiciar reglamentar-la jurídicament amb l'innovador i permanent Consolat de Mar. La industrial es va establir ja al primer terç del segle XVIII i es va desenvolupar gràcies a la indústria tèxtil. L'aposta per la modernitat ha estat una carac-

terística de la nostra manera de ser. En aquest context s'hi ha d'afegir ara mateix la ferma aposta per la revolució digital evidenciada no només pel Mobile; són fèrtils troncs experimentals que desenvoluparan també aquí indubtables ramificacions sabudes, però de segur moltes d'altres encara inimaginables. Encaminar-nos a ser la capital científica d'Europa és una molt bona meta.

14 Marzo, 2023

Protagonistes

Flocel Sabaté

HISTORIADOR

“El cas Sixena és el triomf de la desmemòria”

Maria Palau
 BARCELONA

Flocel Sabaté, catedràtic d'història medieval a la Universitat de Lleida, és una veu de prestigi internacional. D'aquí que la revista *Écrire l'histoire*, editada pel Centre National de Recherches Scientifiques francès, li demanés un article que posés llum a la foscor que va impregnar el Museu de Lleida l'11 de desembre del 2017, quan la Guàrdia Civil va entrar-hi per confiscar 44 obres d'art originàries del monestir de Sixena. El text resultant, realment lluminós, ha tingut molt recorregut i ara ha agafat forma de llibre, traduït al català: *Assalt militar en un museu a Catalunya en el segle XXI. Anàlisi dels fets en el seu context* (Edicions Sidillà).

Què et va passar els dies posteriors a l'11 de desembre del 2017?

Vaig rebre molts missatges de col·legues de la comunitat científica internacional consternats. Aquí estem acostumats a veure de tot i ens semblen normals coses que no en són gens, de normals, per a la gent de fora. No entenien que la Guàrdia Civil hagués entrat de nit en un museu per traslladar unes obres a només 65 quilòmetres i, a més, a un lloc que no és ni un museu sinó un monestir privat. Volic saber el perquè. Això ens porta irremediablement a parlar de la relació entre Catalunya i Aragó i, inextricablement, de la relació entre Catalunya i Espanya...

No ens avancem. Parles de la perplexitat que va produir als professionals dels museus, del patrimoni i de la història de tot el món. Excepte d'Espanya.
 Silenci a Espanya o, literalment, alegria. I gairebé silenci a Catalunya, cosa que vol dir que ens estem avesant a empassar-nos moltes coses. Vuitanta guardies civils

vestits amb roba d'assalt, amb la metralleta a la mà i a pas militar entrant en un museu, és a dir, una escenografia intimidatòria: el que és estrany és que no sobti que això hagi passat a l'Europa d'ara.

Quina valentia, els treballadors del museu. Sols davant el perill.

Van col·laborar en tot moment i no van respondre a cap provocació. I això va fer que encara quedés més absurd aquell desplegament, perquè no hi havia cap animadversió de la part catalana.

L'error és pensar que aquest conflicte va d'uns objectes artístics asèptics.

N'hi ha moltes, de trampes. També ho és dir que com que tenim la separació de poders no qüestionarem el que fan els jutges, llevat que siguin corruptes, que tampoc ho estic dient, això. Però de coses rares n'han passat. L'assalt al Museu de Lleida l'autoritza un jutge de primera instància que només feia un mes que havia assumit el càrrec. I, a més, concedeix una entrevista al principal diari d'Aragó en què declara que està molt content “*del inmenso cariño*” que va rebre dels aragonesos per la sentència. És més que rar això. Tenim un escenari en què tots els protagonistes —la Guàrdia Civil, els polítics, els mitjans de comunicació i fins i tot els jutges— fan coses que no són normals. Els polítics, que haurien de ser conciliadors, el que fan és encendre els ànims. I aquests mateixos polítics són els que intenten capgirar completament la veritat històrica.

Ja tenim el concepte fonamental: la història i la seva tergiversació. Sixena va d'això, per què costa tant admetre-ho?

Els catalans els han pres no tan sols unes obres d'art sinó la història, diuen. I el que és sorprenent és que a Catalunya ningú els respon. Tot es va acceptant i és igual que apareguin com a dolents els que són

les víctimes: el museu, les obres i al cap i a la fi els catalans, perquè tot és culpa dels catalans. Tot d'una s'ignora la història continuada d'aquestes terres des del segle XII, que hauríem de dir des d'abans, perquè en època musulmana, també. I Lleida n'era la capital. Quan als anys cinquanta del segle XX es pregunta als habitants de Vilanova de Sixena on van al mercat, contesten que a Lleida. No és aquesta ratlleta que ens imaginem que és la Franja a pocs quilòmetres sinó tota una zona a banda i banda que amb naturalitat viuen la capitalitat de Lleida per anar-hi a comprar o al metge. Les relacions membranoses a les terres del bisbat de Lleida duren segles i es veu com una cosa positiva, fins que fa nosa i s'ha de tallar.

I per què s'arriba a aquest cisma?

Hi ha diverses diòcesis a Espanya que s'encavalquen entre províncies, però l'única que han amputat és la de Lleida. I d'obres d'art, només es reclamen les que són aquí. Fins i tot de Sixena, del mateix retaule que ha anat cap allà des de Lleida, hi ha un fragment a Saragossa que no el demanen. El nou paradigma és problematitzar les relacions amb Catalunya i així intentar crear una identitat d'Aragó que no existia. I això ho diuen els geògrafs de la Universitat de Saragossa que cito al text: al final del franquisme, Aragó és una regió envellida i sense vitalitat. Es van inventar la barrera creant una emestiat amb Catalunya i amb els catalans. La culminació en aquest discurs identitari és la frontera mental. On abans hi havia una membrana ara s'hi ha imposat un mur. De fet, s'ha importat el que es va fer primer a València.

No hi ha història més potinejada que la de la corona d'Aragó.

La mala memòria de la corona d'Aragó és la clau de tot. Com que no s'explica el que

fou, tampoc a Catalunya, pots canviar el passat i no passa absolutament res. Que és el que està fent Aragó, sobretot els polítics.

El rigor històric substituït de sobte per un calendari patrocinat pel president Javier Lambán amb tot de lemes pseudo-històrics en què els catalans són el mal.

És que ni els cal fer un estudi alternatiu: amb dotze eslògans ja han reescrit la història que “els van robar els catalans”. I així és com Aragó s'ha cohesionat: amb la confrontació. I lliga molt bé amb una cohesió d'Espanya al voltant de la identitat castellana, que és la que s'imposa al segle XIX. La línia de reforçar la cohesió de la regió aragonesa concorda amb el nacionalisme espanyol. És curiosíssim: l'autonomia li ha anat molt més bé a Aragó que a nosaltres.

Al llibre dius que certes posicions del govern aragonès són molt més radicals i tot que a la dictadura de Franco.

Al manual d'història escolar més famós publicat a Saragossa el 1945 es parla de la corona catalanoaragonesa, i resulta que el 2018 Aragó prohibeix aquesta expressió a tots els llibres de les escoles. És, per tant, un nacionalisme furibund: no pots ni esmentar els catalans. Els reis han d'anar numerats segons ells diguin i proclamen que a tot arreu els membres de la corona d'Aragó, catalans, valencians i mallorquins inclosos, eren coneguts com a aragonesos. Tot el contrari del que diuen la documentació i els estudis europeus.

Flocel Sabaté, fa uns dies a les sales del MNAC on s'exposen les pintures murals de Sixena, encara pendents de la sentència ferma del Tribunal Suprem ■ JUANMA RAMOS

A Aragó s'han reinventat l'edat mitjana, però com que aquí no tenim ni idea del que va passar ens ho empassem o mirem cap a un altre costat

castellana. Si a sobre d'això no en som conscients i comprem i assumim aquesta narrativa, que és el que està passant, estem acabats.

Fins i tot els hem pres l'arxiu de la corona d'Aragó. El sùmmum de les manipulacions.

El punt clau és la trampa de la paraula *Aragó*. La corona d'Aragó va ser una suma de territoris autònoms institucionalment que compartien l'autoritat d'un mateix sobirà. Si es diu corona d'Aragó no és per la regió d'Aragó sinó perquè és el nom de la dinastia, com hi ha la dinastia dels d'Anjou o la dinastia dels Borbó. I tota la formació d'aquesta dinastia es basa sobretot, perquè li dona més prestigi, en la cultura catalana. Els reis són catalans. L'expansió mediterrània es fa en català. Arreu són coneguts com a catalans. Aquesta és la història, i l'han esborrat. Nosaltres hem deixat d'existir en el passat. En el relat de la unitat d'Espanya els catalans no hi tenim lloc com a identitat. Em preguntaves per l'arxiu. És que és tan elemental... Els papers del rei eren a Barcelona perquè Barcelona era la capital, no Saragossa. Fins a principi del segle XIX, tots els historiadors, d'aquí i de fora, quan citen els documents diuen que els han consultat a l'Arxiu Reial de Barcelona. Quan ja no existeix la corona d'Aragó i passa a mans de l'Estat espanyol, li comencen a dir Archivo de la Corona de Aragón. No és fins a una data molt tardana, fa cent anys, que es popularitza aquest nom posat a Madrid. Tot plegat forma part de la mateixa desmemòria. I això és el que és el cas Sixena: el triomf de la desmemòria.

L'audiovisual, que avui és el gran pagador de fets històrics –amb més o menys fidelitat– té una mina verge en la corona d'Aragó. És ben bé que els catalans no ens ho creiem.

Podrien sortir-ne moltíssimes, de pel·lícules! L'expansió –els peixos del Mediterrani no gosaven treure el cap si no duïen les quatre barres al lloc, deia Desclot–, els almogàvers a Grècia, la relació amb els càtars, les històries dels comtes... Violència, assassinars, excessos... Dona per a molt! Diràs: quina colla de salvatges. I sí, però darrere hi ha un discurs històric propi. Doncs no, comprem les èpiques foranes. Si els catalans no sabem explicar-nos, el rodet de la globalització ens passarà per sobre. ■

I els historiadors aragonesos seriosos no en diuen res?

En general, excepte un o dos noms, no segueixen l'actitud bel·licosa del govern, però tampoc responen. Viuen en la torre d'ivori científica. Insisteixo, en positiu, no donen suport a les manipulacions històriques.

La distorsió d'aquest passat és imparabile?

Va guanyant terreny. Soc pessimista amb el futur. És que aquí a Catalunya tampoc hi ha cap consciència del que fou la corona d'Aragó.

A la part final del llibre ho escrius així: "L'absència de resposta també es pot explicar pel fet que la discussió sobre la història ha deixat de formar part de l'argumentari identitari català."

I més endavant hi afegeixo: "La manca d'interès per la llengua, per la cultura i pel patrimoni no té perquè estar deslligat entre si i pot revelar una tendència en l'evolució de la societat catalana actual." Els l'estem servint en safata, la nostra pròpia aniquilació.

És a dir, els primers que estem girant l'esquena a la història som els catalans?

No hi ha cap dubte. Tothom apel·la a la història des del desconeixement absolut. I no es fa res per corregir-ho. A nivell mundial s'està prioritant l'ensenyament contemporani, del segle XIX cap aquí, però és que en el nostre cas això ens fa molt més mal. L'origen de tot, de per què els pobles estan on estan, el país

atge és com és, hi ha les ruïnes d'uns castells i per què hi ha una relació específica entre Catalunya, València, Mallorca i Aragó, no s'explica a l'escola. A Aragó s'han reinventat l'edat mitjana, però com que aquí no tenim ni idea del que va passar ens ho empassem o mirem cap a un altre costat. Estem perdent tota la memòria, tots els trets propis, i no hi ha cap reacció.

S'ha parlat molt del cas Sixena, i poc de la sortida per la porta del darrere de les obres de la Franja, el cor del Museu de Lleida. T'hi refereixes, també, a aquest lliurament "dòcil" per part dels polítics catalans.

Va ser el gran atac al moll de l'os del museu. De Sixena hi havia set obres exposades; de la Franja, més d'un centenar. I sent tan greu, tan i tan greu, la consigna va ser no fer cap escarafall i apaivagar reaccions populars.

El conflicte del patrimoni de Sixena i la Franja s'acaba mesclant amb les reclamacions de l'espòli colonial. Fins i tot entren en aquest joc pervers veus de Catalunya.

Des d'un punt de vista històric és absurd i si algú ha estat colonitzat som nosaltres en el sentit de com s'ha reescrit la història de manera sistemàtica des del segle XIX. Quan es busca el discurs de cohesió nacional d'Espanya, fa un segle i mig, hi ha una gran discussió, s'acaba descartant l'altra Espanya possible que hagués estat la federal de la corona d'Aragó i s'imposa la centralista, conservadora i

Més llibres

Assalt militar en un museu a Catalunya en el segle XXI enriqueix la biblioteca de llibres d'autors diversos que analitzen el conflicte patrimonial entre Catalunya i Aragó. Imprescindible: la tesi doctoral de Carmen Berlabé, conservadora del Museu de Lleida, una investigació a fons de la legitimitat catalana de les obres reclamades. Quan es va complir el primer aniversari de l'ocupació militar al museu, la responsable de comunicació del centre, Marga del Campo, va publicar *Operació trasllat*, amb les dures vivències dels treballadors. I del periodista i escriptor Francesc Canosa és un altre volum de mirada lúcida: *Sixena. La croada de la memòria*.

UN ASUNTO MARGINAL

Torrente

ENRIC GONZÁLEZ

Hay quien mitifica el proceso democratizador en España tras la muerte de Francisco Franco. También hay quien lo desprecia. Aunque aún es pronto para ponderar con precisión lo positivo y lo negativo de aquellos años (demasiados secretos oficiales, demasiadas sombras en torno al auténtico papel de la monarquía en momentos críticos), cabe decir que lo que llamamos Transición no consistió en un choque de fuerzas, sino de miedos. Tenían miedo los unos, los otros y los que no sabían muy bien en qué bando estaban. Fue una temporada áspera.

Asalto al Banco Central, un libro muy recomendable de Mar Padilla, refleja la doble cara de la Transición. El 23 de mayo de 1981, tres meses después del 23-F, un grupo de asaltantes tomó la sede del Banco Central en la barcelonesa plaza de Cataluña (con casi 300 rehenes) y exigió la liberación de varios de los detenidos por el intento de golpe de Estado, entre ellos el teniente coronel Antonio Tejero. La reacción gubernamental fue de pánico. Las autoridades se convencieron de que los asaltantes eran guardias civiles o militares; incluso creyeron identificar a algunos de ellos.

Ese mismo día, caída ya la noche y con el banco aún tomado, los muchos periodistas que rondábamos por la plaza empezábamos a tener bastante claro que aquello tenía todo el aspecto de un simple atraco disfrazado de otra cosa. El miedo inicial a una nueva operación involucionista fue desvaneciéndose. Pero surgió otro miedo: el Gobierno, que supuestamente conocía bien el ambiente en las instituciones armadas, consideraba verosímil que pudieran cometer las salvajadas más atroces. Por tanto, convenía mantenerse espantado.

El asalto al Banco Central, decíamos, contuvo los dos rasgos más característicos de la Transición: el miedo y lo grotesco. Un simple grupo de chortizos, algunos de muy poca monta, puso los pelos de punta a todo un país. Fue un acto a la vez violento y ridículo. Como lo fue el asalto al Congreso por parte de Tejero. Entre miedo y miedo, la Transición tuvo situaciones tan cutres que resultaban cómicas.

Resulta curioso comprobar que un cierto tipo de cutrez se ha mantenido muy pimpante en la España salida de aquellos años. Santiago Segura hizo, a partir de 1998, una sátira bestia de esa caspa que nunca acabamos de perder. En su personaje, el policía facha José Luis Torrente, podíamos reconocer la parte más sórdida de nuestra aventura colectiva. Cosas como la absurda peripecia política de Jesús Gil, la rocambolesca fuga y captura de Luis Rolán (con sus deprimentes fotos de prostíbulo), el travestismo ideológico, la corrupción urbanística.

Han pasado décadas, crisis, pandemia. Y Torrente sigue ahí. El asunto del diputado socialista Juan Bernardo Fuentes, *Tito Berni*, nos devuelve de nuevo a las comisiones ilegales, la cocaína y la vileza del "volquete de putas".

Lo que no esperábamos era que el espectro torrentiano se extendiera hasta un ámbito presuntamente antitético. El feminismo lleva una temporada acumulando lamparones. Ni la causa más justa de nuestro tiempo se libra de las motas de caspa. Y Ángela Rodríguez, secretaria de Estado de Igualdad, tiene salidas que dejan a Torrente a la altura de un *hipster*: Lo del Satisfyer "matafascistas" es maravilloso: el mismísimo Torrente se habría emocionado.

“

El asalto al Banco Central de 1981 contuvo los dos rasgos más característicos de la Transición: el miedo y lo grotesco

Opinion

Japan buries memories of its last war and worries about another

As survivors of the Tokyo firebombing fade away, Japan reassesses its longstanding pacifism.

David Fedman
Cary Karacas

The air-raid siren's wail woke Yoshiko Hashimoto from her sleep. It was just after midnight on March 10, 1945, when the first of hundreds of American bombers appeared over Tokyo. Incendiary bombs soon crashed through tile rooftops, igniting fires in the surrounding thicket of tinderbox homes.

Ms. Hashimoto and her family fled for their lives. They made their way through terror-stricken crowds and found themselves trapped by fire on a bridge. Urged on by her father, Ms. Hashimoto jumped into the freezing water with her 13-month-old son in her arms. The leap saved their lives. But her parents and sister, along with an estimated 100,000 others, died in the raid, which obliterated 16 square miles of the city.

After its defeat in World War II, Japan was forced to renounce its right to wage war and maintain standing armed forces capable of doing so — a clause enshrined in its 1947 Constitution. Ms. Hashimoto and other survivors of wartime horrors zealously guarded this principle, fighting to stave off what they worried could be a slide back down the path of militarization.

Despite the strong current of pacifism in Japanese society, circumstances have forced a reappraisal of that stance. China is continuing its

saber-rattling to-

A national remembrance movement is approaching its end just as politicians and the public weigh a shift in defense policy of seismic proportions.

ward Taiwan. North Korea is firing missiles near the Japanese archipelago. Russia, which has a longstanding territorial dispute with Japan, invaded and occupies parts of Ukraine.

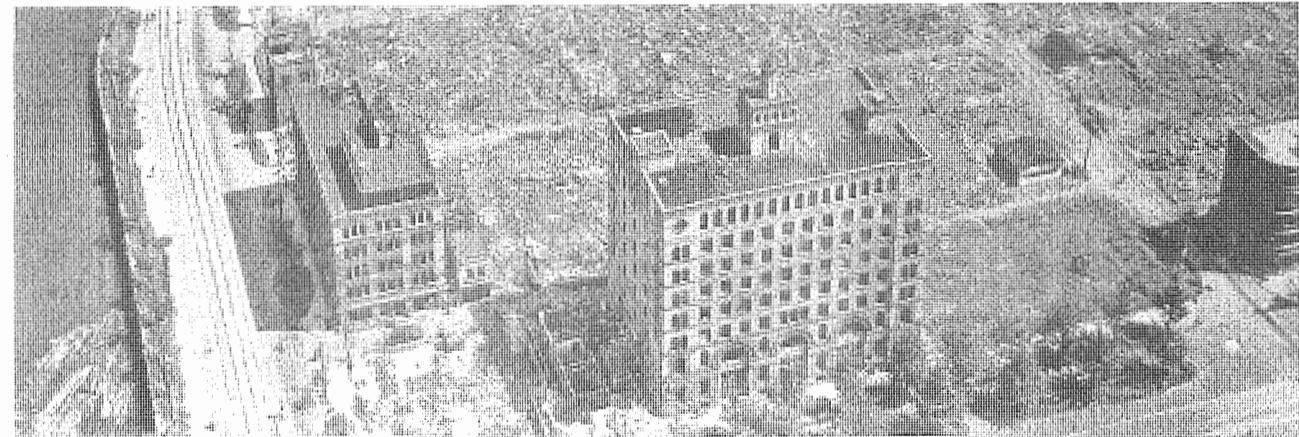
In December, Fumio Kishida, Japan's prime minister, released a new national security strategy, which concluded that Japan faces "the most severe and complex security environment since the end of World War II." His cabinet pledged to double military spending over the next five years. If it does so, Japan could have the world's third-largest military budget.

At the same time as the country moves to expand its military capabilities, the voices of Japanese citizens like Ms. Hashimoto, who experienced the devastation of war nearly eight decades ago, are fading.

She died in 2016 in her mid-90s. Hiroshi Hoshino, who survived the March 10 raid and worked for decades to compile the names of those killed in Tokyo, died in 2018 at 87. Katsumoto Saotome, who led the movement to memorialize the March 10 raid, died last year at 90.

Lost with these survivors are more than just tales of the firestorms. Their deaths close a decades-long crusade to hold the Japanese government accountable for wartime death and destruction — and bring to a hush the pacifism born in the fires of war. This is happening just when their voices are needed most, as longstanding bulwarks against remilitarization come under new and intense pressure.

"We are heading down the path to

the next war without discussing relief for the damage caused by the previous one," Setsuko Kawai, who is now in her 80s and lost her mother and two siblings in the air raids, warned in a recent interview.

That damage was immense. Tokyo was only the first city razed by fire. The incendiary raids left millions of civilians in over 60 cities homeless.

Cast adrift by the end of the war, firebombing survivors were pushed aside after the war. The Japanese government paid generous benefits to former soldiers and their families but didn't compensate air raid survivors for injury or loss. It made no concerted attempt to compile a list of the names of those killed. Nor did it honor the request by some survivors to build a public memorial dedicated solely to the raids.

In the decades following the war, the ruling party had little incentive to remember the firebombings. High-

lighting the raids risked reminding the public of wartime orders that compelled civilians to fight fires rather than protect themselves and their families. It also risked drawing attention to the Japanese military's bombing of cities and civilians across China, including incendiary raids that laid waste to its wartime capital. The government focused instead on commemorating the nuclear attacks on Hiroshima and Nagasaki, nurturing narratives of victimization that helped deflect responsibility for wartime atrocities abroad and suffering at home.

The rapid reconstruction of Tokyo in the years after the war buried almost all physical traces of its destruction beneath the facade of the resurrected capital. By the time the city hosted the 1964 Summer Olympics, amnesia surrounding its wartime incineration had taken root.

After the war, Yoshiko Hashimoto rebuilt her life in the area she once fled. She began work as a librarian and watched with alarm as younger generations grew oblivious to the raids that had reduced their blocks to ashes

years earlier. A 1970 survey of schoolchildren in a Tokyo ward annihilated on March 10 found that while most knew about the atomic bombing of Hiroshima, only 15 percent were familiar with the firebombing of their own city.

Yet survivors like Ms. Hashimoto remembered.

They remembered in 1964 as their government awarded Curtis LeMay, the American Air Force general who oversaw the incendiary bombing of most of Japan's cities, one of the country's highest honors for his role in creating Japan's postwar air force. They remembered as crews expanding Tokyo's subway system discovered in 1967 skeletal remains of firebombing victims.

They remembered while watching their government provide support for American bombing operations in Vietnam — waged in part with napalm, the weapon that destroyed much of urban Japan.

In 1970, on the anniversary of the March 10 raid, Mr. Saotome called on survivors to talk "sincerely about the truth and reality of war to children" so

that they might realize that "similar indiscriminate air raids are now happening in Vietnam."

Survivors like Ms. Hashimoto and Mr. Saotome took the work of memorialization into their own hands. They gathered hundreds of witnesses' accounts and organized peace marches, carrying the banner "Reject the road to war." They also raised funds to build a memorial museum.

There, surrounded by photographs of the ruins and maps of destruction, Ms. Hashimoto narrated her experiences, step by painful step. She regularly spoke to groups of schoolchildren, local residents and other visitors. Bodies bobbing in the river, the stench of burned flesh, the loss of her family members — she spared no detail.

What started in Tokyo as a grassroots project of remembrance soon grew into a national movement to remember the destruction of dozens of cities, yielding monuments, memorials and peace museums across the country. With it grew a network of activists who spoke out against the bombing of civilians, whether in Vietnam, Iraq, Syria or Ukraine.

Yet membership in what remains of these civic groups has dwindled. Local museums created by survivors are closing their doors as staff members die.

So far, public opinion in Japan has warmed to strengthening the country's defense. Public wariness has largely stemmed from opposition to the tax hikes most likely required to pay for the expanded defense budget.

Strikingly faint in these debates are pleas that Ms. Hashimoto and fellow survivors have made for decades: Remember the horrors of the last war and renounce rearmament.

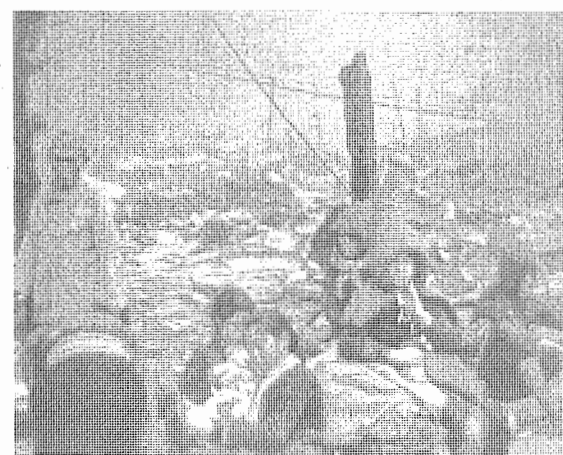
DAVID FEDMAN is an associate professor of history at the University of California, Irvine, and an executive producer of "Paper City," a documentary about the Great Tokyo Air Raid. CARY KARACAS is an associate professor of geography at the College of Staten Island and the City University of New York Graduate Center, a creator of the digital archive JapanAirRaids.org, and an editor of "Cartographic Japan: A History in Maps."

THE YOMIURI SHIMBUN, VIA ASSOCIATED PRESS IMAGES

An American B-29 bomber was prepared for a bombing run on Tokyo on Nov. 24, 1944.

Residents in Tokyo after the incendiary raid on March 10, 1945.

El Japó enterra els records de la seva última guerra i es preocupa per una altra / David Fedman i Caty Karacas

El gemec de la sirena de l'atac aeri va despertar Yoshiko Hashimoto del seu son. Va ser poc després de la mitjanit del 10 de març de 1945, quan el primer dels centenars de bombarders nord-americans va aparèixer sobre Tòquio. Les bombes incendiàries aviat van estavellar-se contra els terrats de teules, i van encendre incendis a la matoll dels voltants de les cases de ferralla.

Hashimoto i la seva família van fugir per salvar la vida. Van fer camí entre multituds aterrades pel terror i es van trobar atrapats pel foc en un pont. Instigada pel seu pare, Hashimoto va saltar a l'aigua gelada amb el seu fill de 13 mesos als braços. El salt els va salvar la vida. Però els seus pares i la seva germana, juntament amb uns 100.000 més, van morir en l'atac, que va esborrar 16 milles quadrades de la ciutat.

Després de la seva derrota a la Segona Guerra Mundial, el Japó es va veure obligat a renunciar al seu dret a fer la guerra i a mantenir forces armades permanents capaços de fer-ho, una clàusula consagrada a la seva Constitució de 1947. La senyora Hashimoto i altres supervivents dels horrors de la guerra van vigilar amb zel aquest principi, lluitant per evitar el que els preocupava que podria ser un lliscament cap al camí de la militarització.

Malgrat el fort corrent de pacifisme a la societat japonesa, les circumstàncies han obligat a revalorar aquesta postura. La Xina continua el seu trepitjo de sabres cap a Taiwan. Corea del Nord està disparant míssils prop de l'arxipèlag japonès. Rússia, que té una disputa territorial de llarga data amb el Japó, va envair i ocupar parts d'Ucraïna.

Al desembre, Fumio Kishida, primer ministre del Japó, va publicar una nova estratègia de seguretat nacional, que va concloure que el Japó s'enfronta a "l'entorn de seguretat més sever i complex des del final de la Segona Guerra Mundial". El seu gabinet es va comprometre a duplicar la despesa militar durant els propers cinc anys. Si ho fa, el Japó podria tenir el tercer pressupost militar més gran del món.

Al mateix temps que el país avança per ampliar les seves capacitats militars, les veus de ciutadans japonesos com la Sra Hashimoto, que va viure la devastació de la guerra fa gairebé vuit dècades, s'esvaeixen. Va morir el 2016 a mitjans dels 90. Hiroshi Hoshino, que va sobreviure a l'atac del 10 de març i va treballar durant dècades per recopilar els noms dels assassinats a Tòquio, va morir el 2018 als 87 anys. Katsumoto Saotome, que va dirigir el moviment per commemorar l'atac del 10 de març, va morir l'any passat als 90.

Els perduts amb aquests supervivents són més que històries de les tempestes de foc. Les seves morts tanquen una croada de dècades per fer que el govern japonès sigui responsable de la mort i la destrucció en temps de guerra, i fer callar el pacifisme

nascut en els focs de la guerra. Això passa just quan més es necessiten les seves veus, ja que els baluards de llarga durada contra la remilitarització pateixen una nova i intensa pressió.

"Anem pel camí cap a la propera guerra sense parlar de l'alleujament dels danys causats per l'anterior", va advertir en una entrevista recent Setsuko Kawai, que ara té 80 anys i va perdre la seva mare i dos germans en els atacs aeris. .

Aquell dany va ser immens. Tòquio va ser només la primera ciutat arrasada pel foc. Els atacs incendiaris van deixar milions de civils sense llar a més de 60 ciutats.

Llançats a la deriva al final de la guerra, els supervivents de les bombes incendiàries van ser rebutjats després de la guerra. El govern japonès va pagar generosos beneficis als antics soldats i les seves famílies, però no va compensar els supervivents dels atacs aeris per lesions o pèrdues. No va fer cap intent concertat d'elaborar una llista dels noms dels assassinats. Tampoc va fer honor a la petició d'alguns supervivents de construir un memorial públic dedicat únicament a les batudes.

En les dècades posteriors a la guerra, el partit governant va tenir pocs incentius per recordar els atemptats. Ressaltar les incursions corre el risc de recordar al públic les ordres de guerra que obligaven els civils a combatre els incendis en lloc de protegir-se a si mateixos i a les seves famílies. També es va arriscar a cridar l'atenció sobre els bombardejos de l'exèrcit japonès a ciutats i civils a tota la Xina, incloses les incursions incendiàries que van devastar la seva capital en temps de guerra. En canvi, el govern es va centrar a commemorar els atacs nuclears a Hiroshima i Nagasaki, alimentant narratives de victimització que van ajudar a desviar la responsabilitat de les atrocitats de guerra a l'estranger i el patiment a casa.

La ràpida reconstrucció de Tòquio en els anys posteriors a la guerra va enterrar gairebé tots els rastres físics de la seva destrucció sota la façana de la capital ressuscitada. Quan la ciutat va acollir els Jocs Olímpics d'estiu de 1964, l'amnèsia que envoltava la seva incineració en temps de guerra havia arrelat.

Després de la guerra, Yoshiko Hashimoto va reconstruir la seva vida a la zona de la qual va fugir. Va començar a treballar com a bibliotecària i va veure amb alarma com les generacions més joves es feien alienes a les batudes que havien reduït els seus blocs a cendres anys abans. Una enquesta de 1970 a escolars d'una sala de Tòquio aniquilada el 10 de març va trobar que, tot i que la majoria sabia sobre el bombardeig atòmic d'Hiroshima, només el 15% estava familiaritzat amb el bombardeig de la seva pròpia ciutat.

No obstant això, supervivents com la senyora Hashimoto ho recordaven.

El 1964 van recordar que el seu govern va atorgar a Curtis LeMay, el general de la Força Aèria nord-americana que va supervisar el bombardeig incendiari de la majoria de les ciutats del Japó, un dels més alts honors del país pel seu paper en la creació de la força aèria de postguerra del Japó. Van recordar que les tripulacions que ampliaven el sistema de metro de Tòquio van descobrir l'any 1967 restes esquelètiques de víctimes de bombes incendiàries. Van recordar mentre observaven que el seu govern

donava suport a les operacions de bombardeig nord-americans al Vietnam, fetes en part amb napalm, l'arma que va destruir gran part del Japó urbà.

L'any 1970, en l'aniversari de l'atac del 10 de març, el Sr. Saotome va demanar als supervivents que parlessin "sincerament sobre la veritat i la realitat de la guerra als nens" perquè s'adonin que "ara s'estan produint atacs aeris indiscriminats similars al Vietnam".

Els supervivents com la Sra Hashimoto i el Sr. Saotome es van endur el treball de commemoració a les seves pròpies mans. Van reunir centenars de testimonis i van organitzar marxes per la pau, portant la pancarta "Rebutja el camí de la guerra". També van recaptar fons per construir un museu commemoratiu.

Allà, envoltada de fotografies de les ruïnes i mapes de la destrucció, la senyora Hashimoto va narrar les seves experiències, pas a pas dolorós. Va parlar regularment amb grups d'escolars, residents locals i altres visitants. Cossos balancejant al riu, la pudor de la carn cremada, la pèrdua de membres de la seva família, no va escatimar detalls.

El que va començar a Tòquio com un projecte de record de base, aviat es va convertir en un moviment nacional per recordar la destrucció de desenes de ciutats, donant lloc a monuments, museus de la pau a tot el país. Amb ell va créixer una xarxa d'activistes que es van pronunciar contra els bombardejos de civils, ja fos a Vietnam, Iraq, Síria o Ucraïna.

No obstant això, la pertinença al que queda d'aquests grups cívics ha disminuït. Els museus locals creats per supervivents tanquen les seves portes a mesura que moren els membres del personal. El moviment s'acosta al seu final just quan els polítics i la ciutadania pesen un canvi en la política de defensa de proporcions sísmiques.

Fins ara, l'opinió pública japonesa s'ha escalfat per enfortir la defensa del país. La desconfiança pública ha derivat en gran part de l'oposició a les pujades d'impostos que probablement es requereixen per pagar l'ampliació del pressupost de defensa.

Sorprenentment febles en aquests debats, les súpliques que la Sra. Hashimoto i els seus companys supervivents han fet durant dècades: Recordeu els horrors de l'última guerra i renunciieu al rearmament.

<https://www.nytimes.com/2023/03/10/opinion/international-world/japan-china-bombing-wwii.html>